NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IX. ČÍSLO 8.

JOSEF ZUBATÝ:

POVAŽOVATI ZA NĚCO.

Od prvního vydání matičního Brusu se našimi jazykovými rádci táhne výstraha, aby se neříkalo *považovati někoho (něco) za něco;* správně prý se má říkati *pokládati, míti za něco.* Kott 2, 838 podle několika dokladů ze spisovatelů nových (mezi nimi i z opatrného Bartoše) prohlašuje rčení *považovati za něco (za nějaké)* za dobré, ale výstraha byla opakována i po něm. My také jsme se několikráte přihlásili za jeho protivníky (2, 151; 4, 118; 5, 286; 6, 53); někde jsme je uváděli ovšem i bez výstrahy (1, 310; 7, 277), 5, 152 jsme o něm mluvili jako o rovnoprávném se rčením *pokládati za něco* (brali jsme tam do ochrany vazbu s předl. *za* proti pokusům, i u těchto sloves zaváděti vazbu s pouhým 7. pádem, *pokládati, považovati něčím, nějakým).* Najisto je to rčení, jehož správnost nebo nesprávnost žádá bedlivější úvahy, než se jí posud dostávalo.

Jaké jsou námitky proti jeho správnosti? Především ovšem, že není znám ani jediný doklad z jazyka staršího; v písemnictví se *považovati za něco* objevuje teprv v době nové.*) O mluvě

*) Jungmannův Slovník dokladů vazby ‚považovati za něco' vůbec nemá, ale podle sbírek k akademickému slovníku se objevují, třebas ojediněle, již před r. 1837, v němž byl dokončen 3. díl Slovníku s heslem ‚považiti'. A nedostatek dokladů v Jungmannově Slovníku býval našim brusičům velmi podstatným důkazem nesprávnosti slov a rčení. V Krameriových Vlast. nov. 1811, 194b čteme: Všichni Francouzové, v cizích službách bez našeho povolení pozůstávající, budou na takový způsob za takové držáni, uznáni a považováni. V týchž novinách 1820, 185: Neapolitánské noviny ode dne 6. a 7. listop. praví, kterak vláda Neapolitánská Papežské oznámila, že svolení naskrztažení cizích vojsk zemí Římskou za přetržení pozůstávajících závazků společných považovati bude, a v té případnosti ihned svá také vojska přes hranice vyšle. Jungmann sám napsal v Čs. Mus. 1832, 169 v článku ‚O různění česk. pís. jaz.': Nebude snad mezi Čechy nikoho, kdoby starou literaturu naši za hlavní školu jazyka písemného nepovažoval (doklad prof.

lidové je těžko souditi; rčení, které nás zde zajímá, lze slýchati dnes i v mluvě prostých lidí venkovských, ale naprosto nelze poznati, je-li v dnešní mluvě lidové dávno doma, či dostalo-li se do ní z novin, z písemnictví, ze školy a odjinud. Také jsme již čtli, že *považovati za něco* nemůže býti správné proto, že se neříká *považiti za něco;* to by bylo konec konců možno uváděti i proti rčení *pokládati za něco,* protože aspoň dnes *položiti za něco* již neříkáme. A po důvodu, který nejčastěji dokazuje nesprávnost českého rčení, po přímém vzoru německém se marně ohlížíme; něm. betrachten, jež jsme 4, 217 s náležitou opatrností pokládali za m o ž n ý vzor našeho *považovati za něco* (»zdá se, že od vlivu něm. betrachten není zcela čisto«), přece jen se s ním nekryje vlastním významem ani vazbou.

Sloveso *vážiti* metaforickými změnami svých základních hmotných významů ‚míti tíži, váhu', a ‚hledati, nalézati tíži, váhu', nabylo rozličných významů odvozených. Zde nás zajímá především význam ‚nalézati cenu, ceniti'*); a protože často jde o cenu, jakou něco má pro jednotlivce, shledáváme se v tomto významě nejčastěji se zvratným tvarem *vážiti si* (v staré době *v. sobě*). Předmět tohoto ‚vážení' původně se jistě vyjadřoval 4. pádem: jako vážíme sůl, tak můžeme také vážiti (= ceniti) na př. ctnost, život. A tak nalézáme ještě v starším jazyce na př. doklady: (člověk dostoupí druhého stupně pokory), když . . . i od jiných pokorně přijme, když jej lacino vážie (Štít., Výb. 1, 760); lehce své všecko váží (Hrubý z Jelení); (Boleslav) více vážil hanbu světskú než pokutu božskú (Hájek). I rčení *vážiti sobě* mělo původně vazbu se 4. p., na př.: známo jest, že za starodávna tak jsou velmi statečnost sobě vážili lidé (Ř. Hrubý z Jel.); to dobrodiní kterak sobě budeme vážiti (Žalanský, † 1627). Ale již v staré době se počíná objevovati při zvratném *vážiti sobě, si* vazba s 2. p., která časem přechází i na nezvratné *vážiti;* tato vazba se ustálila tak, že nám je již nemožno v tomto pře-

---

Šimka). K tomu s nepatrnou odchylkou ve vazbě z Vojt. Nejedlého Ned. káz. 1, 130: Jestliže tedy my všickni též potřeby máme, též přirozenosti jsme, zdali nemáme jako oudové jednoho těla se považovati?

*) Váha a cena byly si velmi blízko v době, která neznala papírových peněz. Hájek vypravuje 186a: »Pán jeden nesl s sebú kápi kuorní velmi drahau, kteráž byla zlatem, perlami a drahým krumpována kamením; kteříž ji viděli, tak pravili, že by vážila dva tisíce zlatých«. Kovové peníze samy ovšem vznikly z potřeby nahraditi starší nepohodlné vážení kusů kovu, kovového písku nebo kovových předmětů hotovými jednotkami určité váhy a hodnoty platného kovu.

neseném významu říkati na př. vážím si matku, vážím si tvůj dar.*)

Váha předmětu, určuje-li se ustálenými jednotkami tíže, vyjadřuje se 4. pádem (předmět váží libru a p.). Cenu, kde o ní mluvíme slovesem *vážiti (si)*, vyjadřujeme předložkou *za* se 4. p.: pročež nás pak svět za nic neváží (Kral. na 1. Jan. 3, 1); múdrý zná šeředstvie smilstva a váží je za šeředstvie (Štít.); vážím si toho za stovku.**) Někdy bývá také cena vyjádřena příslovcem (lehce, draze a p. si vážiti), i příslovečným stř. rodem (vysoko, mnoho, málo si v.), místo *za nic* bývá zvláště dnes spíše příslovečné *nic* (nic si toho nevážíš), podobně u Bratří *aniž co* = *a nic* (všecky nádoby krále Šalomouna... byly zlaté... Nic nebylo z stříbra, aniž ho sobě co vážili za dnů Šalomounových 2. Par. 9, 20; v bibli Benátské: stříebra za nic sobě nevážili). To je ovšem totéž *za* se 4. p., kterým se vyjadřuje »věc, která jiné věci na roveň se staví, která jest náhradou, výměnou za jinou věc, která má hodnotu věci jiné« (Bartoš, Listy fil. 2, 288). A od pojmu hodnoty je jen krok k tomu, co vyjadřuje jmenný přísudek (doplněk); podíváme-li se na př. na Všehrdovu větu »zvyklost za právo jest« (Bartoš t. 289), spíše z ní vyciťujeme rovnici hodnoty (zvyklost má hodnotu práva) než přisuzování přísudkového pojmu podmětu (zvyklost jest právo), jež právě jest úkolem vět se jmenným přísudkem. A sloveso *pokládati* (s jednodobým *položiti)* původně také vlastně vyjadřovalo stejnou cenu, stejnou hodnotu věci, jejíž jméno se u něho klade ve 4. p. s předložkou *za*. V lašské písni u Sušila 9 n. člověk, pro nějž si přišla Smrt, nabízí jí peněz, co může unésti. »A což mi to zlato, to kladu za bláto,« odpovídá Smrt. V podstatě není rozdílu mezi větou ‚to kladu za bláto' a stč. větou ‚to vážím za bláto', obě věty vyjadřují stejnou hodnotu zlata a bláta, jen základní význam metaforického obrazu je různý: tam se vyšlo od

*) Je to vzácný případ, kde původní vazba se 4. p. ustoupila vazbě jiné. Bezpochyby má původ v tom, že věty s tímto významem bývaly snad nejčastěji záporné a měly pak ovšem přirozeně vazbu s 2. p. předmětu. Jediný pohled na doklady Jungmannovy a Kottovy přesvědčí čtenáře, jak často se říkalo ‚za nic sobě něčeho, někoho nevážiti'.

**) Jen řídkou odchylkou slýchati v lidovém hovoru i pouhý 4. p. (to si vážím stovku); tak patrně také ve rčení z Rychnovska ‚to si můžeš vážit čtvrtci dvacetníků' u Kotta 4, 568a, kde omylem nebo domnělou opravou tištěno ‚čtvrtcí'. Podobné vazby mívá sloveso c e n i t i (s i); mimo příslovce (draho, lacino a p.) se říká c. zač, nač, ale také co (na dobytčím trhu v Pacově se ptali řezníci sedláků, kteří měli voly na prodej: Jak je ceníte? Co je ceníte? Tak asi čtyry koruny [za kg živé váhy], ne? Cení tam voly čtyry koruny). Často slýchati zvláště zvratné ceniti si se 4. p., na př. tu práci si cením sto korun a p.

obrazu vážení dvou stejně hodnotných předmětů, zde od představy, že se předmět, o nějž jde, klade za předmět, s nímž má stejnou hodnotu (8, 146). A jako se pak mohou obrazně (a na konec bez vědomí této obraznosti) ‚vážiti' i věci, kterých vážiti nelze (jako u Štítného smilstvo a šeředství), tak se mohou podobné věci obrazně i ‚klásti'; jako když u Sušila 259 panenka, která se přepočítala v lásce, zpívá: »Ach, vy panenky rozmilý, kerý ste ješče poctivý! Ach, nemilujte pěti, šesti, klaďte to sobě za neščestí«.

Rčení *klásti (sobě) za něco*, které zde nalézáme ještě v moravské písni — užíváme ho ještě sami ve zdvořilých formulích ‚kladu sobě (si) za čest' a p. —, bylo v starší češtině dosti časté a nabývalo významu spojení přísudkového, v němž se pak ustálilo rčení *pokládati (si) za něco*. Hus vyčítá prelátům své doby, že »což z lakomstvie vedú (= činí), toho za hřiech nekladú« (Erb. 2, 362), z Veleslavína má Jungmann rčení ‚klásti dobré za zlé', z Komenského ‚klásti sobě něco za hanbu' atd. *Pokládati (sobě, si) za něco* nalézáme v starší době často s významem hodnocení předmětu; z Brandlových Knih půhonných má Kott 2, 698 doklady právního slohu ‚ty koně pokládám (= cením) za 24 hřivny, to žito pokládámy za hřivnu a osm grošů platu, tu škodu pokládámy za tři sta hř'. Jinde nalézáme předmět hodnocený tímto způsobem v 2. p. (jako bývá u slov. *vážiti*); tak čteme v registrech soudu komorního r. 1501 o půhoně na vydání zadržené truhlice s klenoty m. j.: ‚pokládaje těch klénotuov v té truhlici za 150 kop grošuov českých..., kterýchžto klénotuov položil jest za 150 kop gr. č'. A je zajímavé, že vazbu s pouhým 4. p., kterou jsme u sloves *vážiti (si), ceniti* místo pádu předložkového našli jen výjimkou v mluvě lidové, zde známe i z doby starší: ‚ješto on ji (farář bibli) sobě sto kop grošuov českých pokládá (1502, Arch. č. 12, 523), kterúžto šubu a svrchky (žalobník) pokládá padesáte kop grošuov českých' (1503, t. 557); k tomu srv. ‚on sobě jej (statek) vysoce pokládal a procenil jej dva tisíce' (1492, t. 19, 260).*) Jako Hus psal ‚klásti něco za hřiech', tak v dnešní mluvě lidové slýcháme věty jako ‚to bych si pokládal za hřích'; staré nesložené nedokonavé sloveso *klásti* nahrazeno nedokonavou složeninou *pokládati* asi proto, že sloveso prosté, kterého se užívá především o hmotném kladení, ve významu odvozeném se stávalo jazyku méně vhodným. Dokladů

*) Tento prostý akusativ, tak divný vedle vlastního předmětového akusativu hodnocené věci, není bezpochyby ničím jiným než napodobením akusativu ceny u slovesa s t á t i (stojí to deset korun).

tohoto pozdějšího rčení *pokládati něco za něco* z jazyka starého i nového je tolik, že by bylo zbytečné je zde uváděti.

Vraťme se k slovesu *vážiti*. Také toto prosté sloveso se nahrazuje v přeneseném významu nedokonavou složeninou *považovati*, ale jen skrovnou měrou. Bartoš ze Zlínska a z Valašska poznamenal *považovať si* (= vážiti si; to si mosí člověk považovať; enom když si ťa bude považovať; Dial. slovn. 321), podobně čteme v povídačce Vl. Pittnerové ze žďárských hor (v Bartošově Dialektologii 2, 265) větu: ale pantáta Zeman si vod ty doby panímámu lepčí považoval (Kott, Přísp. 1, 305). Také v jiných významech je tvar *považovati* málo doložen. Ale v starší době se objevuje; s významem ‚uvažovati' (nedokonavý tvar k českému *povážiti* = uvážiti) v Narovnání o hory a doly z roku 1575, u Veleslavína, Pešína, Komenského, také v Kron. Tur. 1, 348 (považoval také i jiné příčiny), 2, 294, u Skály ze Zhoře (1, 123; 189 Tieftr.); *považovati sobě* = vážiti si, šetřiti (já sobě jeho starosti považuji) se čte u Rosy.*) Snad není to příliš smělá domněnka, že bývalo — jako *pokládati (sobě) za něco* — také rčení *považovati (sobě) za něco;* pak by ovšem rčení *považovati za něco* (s přísudkovým 4. p. s předl. *za*), zapovídané brusy, bylo stejně správné jako *pokládati za něco*. Souběžnost směru od původního *klásti, vážiti za něco* ke konečnému *pokládati, považovati za něco* je jistě zřejmá, ale plně průkazných dokladů vývoje od *vážiti* ku *považovati za něco*, jejž za možný máme, není, aspoň ne v dostatečné míře.

Ještě několik slov o výčitce, že není rčení dokonavého s týmž významem, *povážiti za něco*. Dokonavého *položiti za něco* k nedokonavému *pokládati za něco*, jak jsme již řekli, dnes také není. Ale bývalo. Týž Hus, který říkal *klásti něco za hřiech*, napsal také větu ‚*položí* chytrý čert člověku i promluvenie *za hřiech*' (Erb. 3, 109); jiné doklady podobné by našel čtenář na příklad u Jungmanna 3, 273b, u Kotta 2, 728. a ještě k r. 1789 píše J. Vavák v Pamětech, že ‚mnohý velký gruntovník . . ., když po zasetí za své všecko obilí 280 zl. utržiti bude moci, za šťast-

---

*) Je také odchylný tvar p o v a h o v a t i, u Jungmanna z Krkonoš, u Kotta 2, 838 v hojných dokladech ze spisů Sušilových; podobné je n a v a h o v a t i s e (= navažovati, nakláněti se), jež Kott 6, 1128 má od † prof. Košťála a jež podle zprávy p. univers. tajemníka Hudce žije také v jeho rodném kraji (u Sloupu na Moravě). Patří k nezměkčeným odvozeninám podle 6. tř. k slovesům 4. tř. (jako opatrovati, vyplazovati, stč. zarukovati, urukovati, vyrukovati = nč. zaručovati, v. 1, 4), jež jsou asi starší než tvary se změkčením.

ného se položí' (vyd. Skopcovo 2, 89).*) Toto rčení dokonavé je i v době staré mnohem řidší než jeho tvar nedokonavý; je to docela přirozené, poněvadž častěji je příležitost říci, že někoho za něco uznávám, než že jej uznám. Dokladů dokonavého rčení *považiti někoho (něco) za něco* neznáme; asi jednak proto, že ani dokladu nedokonavého tvaru zde hrubě není, jednak že se obraz vážení méně srovnává s dokonavostí děje než obraz kladení, položení.**)

Shrneme-li vše, co jsme viděli, můžeme říci, že s plnou jistotou rčení *považovati za něco* za nesprávné prohlašovati nelze. Starých dokladů nemá; ale stejně je pravda zejména, že neviděti cizího vzoru, podle něhož by bylo vzniklo. Základy, z nichž by bylo *mohlo* vzniknouti vývojem samostatným, čistě českým, jsou. A přidáme-li nepopiratelné faktum, že se toto rčení v našem myšlení a vyjadřování vžilo tak, že se sotva lze nadíti, že bychom se ho dovedli zříci, snad by bylo lépe přijmouti je na milost než vésti proti němu boj asi marný a snad i zbytečný.

DROBNOSTI.

CHUDOKREVNÝ.

Slovo *chudokrevný* pokládají naše brusy (na př. Bartoš, Nová rukověť 17, Zenklův Rádce a j.) za slovo nesprávné a radí je nahrazovati slovem *nedokrevný* (v. i NŘ. 3, 74). Proti slovu *chudokrevný* se namítá po stránce formální, že je to složenina utvořená podle něm. *blutarm*, po stránce věcné se vytýká slovu českému právě tak jako jeho německému vzoru, že budí nesprávnou představu o povaze nemoci, kterou označuje; neboť chudokrevnost neboli anaemie nezáleží v nedostatku, nýbrž zpravidla v chorobném složení krve, při němž důležitých součástí

*) Sem patří také právní rčení ‚položiti koho za nemocna' (= ohlásiti, že je nemocen, omluviti nemocí), na př. u Všehrda 3, 14, 4 (pohnaný móž za nemocna, když jest [opravdu nemocen], položen býti a nestáti; pod. 3, 13, 11). Podobně se říkalo ‚položiti koho ven z země' (= ohlásiti, že je v cizině), t. 3, 13, 12; 14, 4, ‚p. za zabitého a za zsekaného' 3, 14, 4.

**) Dokonavé považiti je známo již od starých dob ve významu ‚pomysliti' (zvl. v rozk. zp. považ); to proto, že se smyslem tak daleko odchýlilo od významu původního, že tvar dokonavý je zde nejen docela možný, nýbrž i žádoucí. S významem ‚uctíti, počastovati', družícím se k nedokonavému ‚vážiti si', čteme v Zátureckého Sloven. příslovích 8, 305: ‚Kto chce bližních považiť, musí sebe (= sobě) ukrivdiť'.

krve, na př. červených buněk krevních, jest v krvi méně než při složení normálním.

Slovo *nedokrevný*, které se objevuje oficielně již v Názvosloví lékařském a lékárnickém, vydaném r. 1881 Weissem, Janovským, Záhořem a Jandoušem, je náhrada nevalná. Nejen že sugeruje touž nesprávnou představu o podstatě nemoci jako něm. *blutarm*, ale je mimo to utvořeno způsobem v češtině neobvyklým. Do češtiny se dostalo z jazyka polského, kde se ho užívá jako termínu lékařského téhož významu v tvaru *niedokrwisty (niedokrewny)*.

Složeniny začínající předponami *ne-do-* jsou jinak v češtině velmi hojné, ale mají valnou většinou základ verbální; *nedomrlý* je ten, kdo ne-do-mřel, *nedorostlý*, kdo nedorostl, *nedovtipný*, kdo se nedovtípí atd.; řidčeji bývají toho tvaru záporná adjektiva vzniklá složením předložky *do* s podst. jménem, na př. (novější) *nedochvilný* (= ne do chvíle přesný), srov. rus. *nedovól'nyj*, srbch. *nedovoľan*, nedostatečný, nespokojený (= ne do vůle). Všechny složeniny tohoto způsobu vyjadřují popření představ, které se vyjadřují v jazyce tvary k l a d n ý m i, složenými s předl. *do-* (stč. *domřieti, dorůsti, dovtipiti se*, rus. *dovolnyj* = spokojený, č. *dochvilný* atd.). Vedle takovýchto složenin vyskytují se v některých jazycích, hlavně v ruštině a polštině, složeniny začínající také předponami *ne- do-*, ale způsobu poněkud jiného. Protože s významem většiny složenin výše uvedených bývá spojena představa nedokonání, nedovršení (na př. nedorostlé je, co není ještě dost vyrostlé) anebo (jiným pojetím) nedostatku (na př. nedovtipný je, kdo nemá dost vtipu), abstrahuje se z těchto složenin složená předpona *nedo-* s významem ,nedost, ne zcela, málo' a spojuje se pak mechanicky s jakýmkoli základem jmenným. Tak vznikla na př. v ruštině substantiva *nédosobol'* (= nedost, nezcela sobol, t. j. buď sobol nedospělý anebo takový, který vylínal, ale nemá ještě novou srst), *nédolis* n. *nédopes, nédopesok* (= nedošlá liška, která nemá ještě srst náležitě bílou a pěknou), *nedošúbok* (= ne docela šuba, t. j. krátká, poloviční), *nedoúlok* (= ne zcela ulice, t. j. slepá ulička) atd. a podle nich pravděpodobně i v polštině: *niedosobol, niedoliska, niedopies, niedokunka* (= nedorostlá kuna), *niedolas* (= nedorostlý les), *niedopanek* (= nezcela pán, kdo jej dělá a není), *Niedolaszek* (= necelý Lach, t. j. Rusín). Řidčeji bývají složeniny povahy adjektivní, jako rus. *nedolět, nedolětok, nedogódok* (= kdo nemá dost let, nedospělý, nedorostlý), pol. *niedoletni* (= małoletni), *niedorzecny* (= małorzecny, t. j. pošetilý, nesmyslný), k nimž náleží i cito-

vané již pol. *niedokrewny, niedokrwisty* s odvoz. *niedokrewnosć*, ob. *niedokrwistość* (= bezkrwistość, anemja, małokrewność, niedostatek krwi). Protože tyto složeniny vznikly mechanicky, způsobem právě vyloženým, nemají vedle sebe kladných výrazů s předložkou *do-*, jichž by byly popřením.

Složenin tvaru *nedopes* nebylo v starším jazyce českém, není jich v řeči lidové*) a nezná jich celkem ani dnešní jazyk spisovný. Přes to však třeba poznamenati, že ve vývoji novočeské řeči spisovné bylo období, kdy se složeniny toho způsobu vyskytovaly v jazyce knižním; je to období tvoření novočeské řeči spisovné vůbec a odborné zvlášť ze zdrojů řečí jinoslovanských. Složeniny typu *nedopes* objevují se v té době především jako překlad slov ruských a polských; taková slova jsou na př. *nedopán, nedopánek* z pol. *niedopanek* (nedopány a tuláky Jungm. v Prvot. 1813, 195a; naší nedopánkové němečtí t. 194a; s maďaromanií všelijakých nedopánků Palacký v ČČM. 1831, 2, 237), *nedověcnost* z pol. *niedorzeczność* (rozmara... hra vtipu... toliko k ousměchu nad osobnými pošetilostmi [nedověcnostmi] Jungm., Slovesn. 1820, XXI; v občanském životě tolik odporných stránek a nedověcností se vyskytuje, že samoděk pravé satiře jako vstříc do rukou vycházejí Čelak. v ČČM. 1830, 216); *nedopesec* z rus. nedopesok (canis Isatis) v Preslově Ssavectvu 1834, 232; *nedoroček, -ní* z rus. nedogodok v Preslově Rostl. 3, a, 101 a v Slovníku Franty Šumavského 1844 s. v. Frischling; *nedokostněný* z pol. niedokość, niedokostnienie t. 1851 s. v. Podle vzoru těchto slov tvoří se pak v té době slova nová. Několik výrazů odborných tohoto způsobu utvořil Presl; na př. *nedonoh* (zygnis), *nedonohoviti; nedočtyřhranatý* (ne docela čtyřhranný), *nedodvojdělený, nedomnohopouzdrý, nedopřeslinatý, nedopřímý, nedouhlan* (subcarbonas) a j. Tvoření slov tímto způsobem vyznačuje také první období literární činnosti Palackého; u něho se čtou slova jako *nedobásník* (Radh. 1, 427 z r. 1821); *nedokrasovědec* (Krok 1823, 37); *nedorozum* (t. 40; ČČM. 1827, 1, 105); *nedoumělec* (ČČM. 1828, 1, 108); *nedočeský* (ČČM. 1837, 7); *nedověcnost* (ČČM. 1842, 356); v pozdějších letech jsou taková slova již řidší: *nedokřesťanský* (Sp. drob. 1, 377 z r. 1878),

*) Jungmann uvádí jako výraz usuální adj. n e d o j a r ý. Ale pokud je nám známo, není slovo to odjinud dosvědčeno; kromě toho je výklad Jungmannův (ne zcela jarý, recht frisch) tak nejasný, že o složení výrazu nedojarý — je-li to skutečně výraz lidový — je z něho těžko souditi. Záp. mor. n e d o v u l a (só spolu v nedovuli = ve zlé vůli Bart., Dial. sl. 230) vzniklo patrně ze slova nevůle, nevole, obměněného podle souznačných výrazů, jako nedorozumění, nedohodnouti se, neboť význam slov nedovůle a nevůle je týž.

nedorozum (t. 1, 381 z téhož roku). Řidčeji se vyskytnou takováto slova u jiných spisovatelů téže doby; tak u Čelakovského vedle slova *nedověcnost* (výše citovaného) jen *nedocit* (v necítěných a toliko líčených blahocitech ČČM. 1831, 44); u Jungmanna (vedle uv. *nedopána, nedopánka*) jen *Nedoněmec*, podle pol. *Niedolaszek* (varuj se Nedoněmce Prvotiny 1813, 195 a), výrazy odborné jako *nedominulý* n. *nedopominulý* (čas, imperfektum, Novotný, Pravidla 1818, 25; 34), *nedonach* (Halbscharlach, u Franty Šumavského) atd. Po roce 1850 tvoření slov tohoto způsobu přestává; vyskytnou-li se i po tomto roce slova tohoto typu, ať staršího původu či nově utvořená, bývá to zpravidla jen u spisovatelů zamilovaných do jazykových kuriosit a umělůstek, jako je Sušil nebo autor Hovorů olympských. Z jejich dílny vyšla slova jako *nedomilý, nedožid, nedozázrak, nedobůh, nedodiv, nedoum, nedoplechý* a p. (ze Sušilových překladů NZ. a j. u Kotta), *nedobabka* (Kosina, Živ. st. kant. 1, 12). Až do našich časů zachovalo se ze všeho toho, co uvedeno, zvláště u spisovatelů s podobnými sklony snad jen slovo *nedověcný* s významem proti původnímu pojetí, shodnému s polským *niedorzeczny*, poněkud posunutým a přiblíženým významu domácích složenin typu *nedochvilný*, ba přidělán k němu na základě tohoto pojetí i kladný tvar (ovšem čistě umělý) *dověcný* s významem meritorisch (Kott 6, 122 od Douchy). Jinak se však jazyk všech složenin typu *nedopes* nadobro vzdal. Byly to rusismy a polonismy uměle do jazyka vpravované, výrazy knižní (namnoze odborné), působící nečesky; proto se neujaly. Opožděným dítkem této vymřelé rodiny jest právě slovo *nedokrevný* (= nedost krevný), které přenesl nějaký purista v letech sedmdesátých z polštiny, aby jím vytlačil starší slovo *chudokrevný*. Je to náhrada, jak už dříve pověděno, chatrná, protože jde o slovo nečeského tvaru s významem neodpovídajícím podstatě věci označené o nic lépe než slovo *chudokrevný;* neboť vytýká-li se tomuto slovu, že znamená jako něm. *blutarm* vlastně nedostatek krve, znamená slovo *nedokrevný* na vlas totéž.

Ale slovo *chudokrevný* není tak špatné, jak vypadá, anebo, máme-li to říci lépe, jak se o něm dosud většinou smýšlí. Není pochybnosti, že u jeho kolébky stálo něm. *blutarm*, ale na štěstí se dítě po otci nezvedlo. Německému *blutarm* sluší výtka, že vyjadřuje množství, nikoli j a k o s t krve, úplně; jeť utvořeno právě tak jako adj. *gedankenarm, freudenarm, wasserarm*, anebo *blutreich, geistreich, kinderreich* a p. Jak by vypadalo v němčině adj., vyjadřující jakost krve, ukazuje přídavné jméno *kaltblütig* (chladnokrevný). České slovo *chudokrevný* zaznamenal

lexikálně po prvé Franta Šumavský v 1. díle svého Něm.-českého slovníku (1844) pod heslem »blutarm, Blutarmuth«; neutvořil je asi sám, neboť v díle česko-německém (1851) opravuje tvar *chudokrevnost* na *chudokrvost* (besser als chudokrevnost). Je tedy asi o něco starší a vzniklo patrně v nějakém článku lékařském, na ten čas ještě nezjištěném.*) Původci slova chudokrevný tanulo na mysli jako vzor najisto něm. *blutarm*, ale máme-li na zřeteli ne slovo české samo, nýbrž jen jeho poměr k slovu německému jakožto vzoru, utvořil »neznámý pachatel« slovo české špatně.**) Složeniny české, které vyjadřují týž syntaktický vztah obou jmenných členů složeniny jako něm. *blutarm*, totiž doplnění nebo vyplnění chudého významového obsahu jména základního (adjektiva) jménem jiným (arm an Blut), tvoří se v češtině zpravidla jinak, a to podobněji složenině německé. Jsou-li původu domácího — není to skupina příliš četná —, stojí člen základní, adjektivum, na místě druhém a člen doplňovací předchází zpravidla v tvaru příslušného pádu, na př. *boha-prázdný* (srov. něm. gott-los), *krve-lačný* (srov. blut-glerig); jsou-li to cizí napodobeniny — ty bývají v této skupině velmi časté —, mívají buď týž tvar, na př. *ducha-plný* (geist-reich), *lihu-prostý* (alkohol-frei) atd., anebo mívá první člen (doplňovací) tvar kmenový (s příp. *-o*), na př. *vzducho-prázdný* (luftleer), *lido-pustý* (Kott 3. Přísp., menschen-leer), *medo-hojný* (Lepař, řec. melitoeis, honig-reich), *vodo-chudý* (Kott 4, wasserarm) atd.

Tak slovo *chudokrevný* ovšem složeno není. Podle svého tvaru nenáleží do skupiny složenin právě popsaných, nýbrž řadí se k složeninám téhož tvaru jako *tvrdo-šíjný* n. *tvrdo-čelný* (= kdo má tvrdou šíji n. tvrdé čelo), *malo-věrný* n. *malo-myslný* (kdo má malou víru n. mysl), *holobradý* (= kdo má holou bradu) atd.; k nim náleží i veleslavínské už *horko-krevný* (= kdo má horkou krev, cholericus). Je to skupina velmi produktivní v češtině i v jiných slovanských jazycích a složeniny tímto způsobem tvořené liší se od složenin dříve uvedených tím, že poměr prvního (jmenného) členu složeniny k druhému (rovněž jmennému) je přívlastkový. Přídavné jméno *chudo-krevný* je tedy utvořeno

*) Z odborné literatury lékařské známe slovo chudokrevný teprve z Čejkovy Druhé sbírky lékařské terminologie v příl. k ČČM. 1851: Blutarmuth (anaemia), ochuzení krve, skrvnost(!) krve, chudokrevnost. V třetí sbírce (při ČČM. 1853) uvádí »blutarm machen, to chudí krev«.

**) Popudem k tomuto tlumočení slova blutarm mohla mu býti starší slova Preslem podobně utvořená jako chudo-listý (blätter-arm), chudokvětý (blüten-arm). V živé řeči však takových složenin (téhož významu) není.

způsobem, jakým se složená jména přídavná tvoří v češtině velmi hojně, a podle vzorů domácích a podle svého složení neznamená tedy toho, kdo je chudý krví, nýbrž toho, kdo má c h u d o u k r e v. Výrazy úplně stejně složené a s týmž významovým poměrem jako čes. *chudo-krevný* jsou hojné i v jiných jazycích slovanských; téhož typu je rus. *chudo-ródnyj*, pol. *chudo-rodny* (= kdo je chudého,*) t. j. špatného, nízkého rodu); rus. *chudo-úmnyj* (= kdo má chudý, slabý rozum), srbochov. *hudò-vjeran* (= kdo má špatnou víru), *hudò-srećan* (= kdo má špatný osud, nešťastný), pol. *chudo-brody* (= kdo má řídkou bradu), *chudo-głósy* (= kdo má slabý hlas), rus. *chudo-kónnyj* kazak (= který má chudého, hubeného koně, nikoli chudý na koně), *chudo-sóčnyj* (= kdo má pokažené šťávy v těle) a konečně i *chudo-króvnyj* (= kdo má chudou krev, neboli — podle výkladu Dal'ova — kdo nemá krev náležitým způsobem vytvořenou). Ruské *chudo-króvnyj* (jako ostatní citovaná slova) je výraz lidový, ne uměle (knižně) vytvořený a naše české slovo *chudokrevný* se liší od něho jen o ten nepatrný odstín, kterým se liší naše adj. *chudý* od ruského *chudój:* neznamená člověka s krví chatrnou, nýbrž člověka s krví chudou. Ale i tento český odstín vyhovuje zcela dobře podstatě choroby, kterou má české jméno označovati a která záleží právě v chudobě krve na látky pro složení krve důležité. Vyhovuje tedy české slovo nejen formálně, nýbrž i věcně.

Osud slova *chudokrevný* připomíná známý Horácův verš »Amphora coepit institui; currente rota cur urceus exit?«, ale ve smyslu obráceném: zde to měl býti džbán a je to amfora. Podle intencí původcových mělo býti slovo *chudokrevný* najisto jen pouhou, a to ještě nepřesnou napodobeninou nečeského slova *blutarm* a mělo býti také nositelem jeho věcně nesprávného významu. Tak jsme se také na ně dosud dívali, odsuzovali je jako slovo nesprávně tvořené, k nesprávné představě svádějící, a nahrazovali je slovem domněle správnějším, ale formálně ani věcně o nic lepším, ba, možno říci teď, ještě horším. Emancipujeme-li se však od tradičního pojímání slova *chudokrevný* a přijímáme-li je tak, jak se nám samo podává, rozumíme-li mu tak, jak si toho jeho struktura sama žádá, vidíme, že i jeho forma i jeho význam nově,*) ale přirozeně z této formy vyvozený jsou zcela správné.

———————

*) Příd. jméno chudý žije v jiných slov. jazycích ve významu ne ještě tak specialisovaném jako v češtině, znamenajíc ‚malý, špatný, ubohý, hubený' a p.

*) V tom smyslu rozuměl ostatně, jak se podobá, slovu chudokrevný už Čejka, vykládá-li chudokrevnost především jako ochuzení krve.

NĚKTERÉ SNAD ZAJÍMAVÉ VĚCI.

Kdysi se mne ptal nebožtík zemský inspektor Royt, takto historik, jak si vysvětluji původ místního jm. Diváky. Jedni praví, že pro pěkné vyhlídky. Ale těch tu není, neboť dědina leží v dosti hlubokém údolí. Bukovanský ve Vlastivědě vysvětluje, že slovo Diváky povstalo z osady »Divice«, která byla nedaleko odtud v třicetileté válce zničena. Obyvatelé se uchýlili pak do lesů a založili novou osadu »Diváky«. Mně se zdá původ slova Diváky jiný. Diváky jsou asi osada prastará. Byly a jsou tu dosud rozsáhlé doubravy, které za stara byly jistě ještě rozsáhlejší, s lesy starými a duby mohutnými a plodnými na žaludy. V doubravách žila jistě stáda divokých sviň a kanců. Byla tu jistě komora černé zvěře. Černé zvěři na Slovensku říkají »diviaky«. Nu a Slovensko se tenkrát táhlo až sem, až k Brnu, jak nasvědčuje kroj, nářečí, obyčeje, mravy, povaha a p. Snad tedy původ názvu »Diváky« je v těchto »diviacích«. Dnes ovšem tu černé zvěře už není, ale zdá se, že zůstal po ní aspoň název osady.

Ptávají se mne také, pro č píšu v Kloboukách a ne, jak je zvykem, »v Kloboucích«, a proč píšu v Divácích, a ne, jak jiní píší, »v Divákách«. Odvozuji prostě Klobouky od neživotného podst. jm. klobouk a Diváky od životného podst. jm. diviak. Myslím, že jsem na správné cestě.

*

V okolí osady Diváky jsou některé trati mající názvy hodně zašmodrchané. Tak na př. údolí mezi martinickými lesy se jmenuje »Štoréně«. Po dlouhém pátrání našel jsem v starých zápisech martinického velkostatku, že parcely ty a ony jsou »in den Staarhainen«. Tedy háje špačků.

*

K naší osadě patří trať »Porgatňa«. Co to je? Prostě Vorgarten zněmčelého velkostatku diváckého. Zrovna tak povstal divácký název lérpám pro modřín z německého slova Lerchenbaum. — Les Brunvál nemá svůj původ v názvu Brunnenwald, nýbrž v příjmení zakladatele lesa, který se jmenoval Brunner. Tedy Brunnerův les.

*

Mimo názvy tratí, jako jsou v okolí Strážka, Svárov, Košár a j., je u Šitbořic také trať v klínu kopců zvaná »Gagrazy«. Patrně staroslovanské jméno, které si však nemohu vysvětlit ani slovy

»za hrady« ani »za hrází«. Či přece? Filologové mi to dosud nemohli vysvětlit. Znáte snad také odjinud toto slovo? Byl bych za vysvětlení vděčen, neboť mně už v hlavě vrtá mnoho let.*)

A. M.

NA ROZLOUČENOU.

Pražská konservatoř mívala »výstupní zkoušky«. Žáci, opouštějící konservatoř, v potu tváři odehrávali tu skladby, jež vedením svých učitelů nadřeli snad za půl léta, ne-li za rok, řídívali jako absolventi skladatelských kursů i skladby své jako ukázky svého nadání a umění. V přísném mračnopozoru při nich sedávali zástupci vlády (před lety místodržitelský rada Ritter von Smollarsch, o kterém se říkalo, že je nejhudebnější Pražan, protože prý měl Es-moll am . . .), ředitel konservatoře (neřídil-li zrovna), kavalírský zástupce kuratoria konservatoře, dokud nebyla zestátněna, a kdo ví, kdo všecko. Takové zkoušky trvávaly od rána do večera; ještě Kocián a Kubelík se v nich potili, nemluvíc o jiných. Dnes jsou místo toho »Večery loučení«, v nichž vystupují jako na večerním koncertě hotoví i nehotoví virtuosové, povolaní i nepovolaní skladatelé, jako to bývalo na »výstupních« zkouškách, jen mnohem sousedštěji, třebas chudáci absolventi nepomějí strachu o nic méně, než ho bývalo jindy. Ale jedna otázka se nám vtírá. Má-li již titul těchto zkoušek býti vlídnější, než býval, proč jim neříkati ‚Večery na rozloučenou' místo po německu ‚Večery rozloučení' (Abschiedsabende)?

POSUDKY A ZPRÁVY.

J. B. Dudek: *The Czech Language in America* (The American Mercury, Vol. V, June 1925, No. 18). Str. 202—207.

Můžeme-li podati čtenářům NŘ.**) zprávu o zajímavém článku,

---

*) Tento zpola příspěvek, zpola dotaz poslal redakci Naší řeči krátce před smrtí Alois Mrštík. Čekali jsme s odpovědí, až podaří-li se nám záhadné Gagrazy nějak dešifrovat. Bohužel se nám to podnes nepoštěstilo, a tak se Mršťík odpovědi nedočkal. Otiskujeme tedy příspěvek Mrštíkův dnes aspoň z piety k slavnému autorovi a jako dokument jeho zájmu o jazyk a jeho záhady. Místní jméno Diváky vyskytuje se ovšem v tvaru Diviaky i na Slovensku (v Turci a v Nitře). Ale může to být také jméno obyvatelské, přezdívkové. Diviak (jako čes. divák, na př. u Raise) znamená také podivína, divousa. O rozdíle v koncovkách -ích a -ách v lokále jmen místních jsme vykládali (ovšem jinak) v NŘ. 6, 280 a j.

**) V. i NŘ. 8, 218.

jehož spisovatel, rodák z Nebrasky, je ‚rektorem' (farářem) chrámu sv. Jana Nepomuckého v Yukoně (v Oklahomě) nesmíme zamlčeti, že nám to umožnila laskavost, s níž nám toto číslo newyorské revue bylo posláno z čs. vyslanectví ve Washingtoně.

V úvodě je řeč o Češích ve Spojených státech (je jich na milion, nejvíce v Illinois a Pensylvanii), o naší republice a jejím jméně (slovo Czechoslovak má za nesprávné), o příčinách změn v mluvě našich lidí v Americe a za panství habsburského i u nás, ovšem jen v hrubých rysech. Spis. vykládá o spoustě cizích slov, jež si čeští novináři a spisovatelé již z domova přinesli do Ameriky, a zajímají ho především další změny, jimž po této stránce čeština podléhá v Americe. Tak se vlivem americké angličtiny měnívá význam slova. Na př. *subskribovati*, pův. ‚podpisovati' (u nás se pak subskribuje na plesy, dobročinné sbírky a p.), v Americe znamená (podle angl. subscribe) jen ‚předpláceti noviny'. Výslovnost takových cizích slov zůstává zprvu, jak byla přinesena ze staré vlasti, a tak je vyslovují zejména Čechové snažící se po česku mluviti spisovně; ale prostý Čech americký přirozeně dospívá přesvědčení, že se česká cizí slova, v jádře totožná s anglickými, mají správně vyslovovati tak, jak je vyslovují Američané mluvící anglicky, a tak se na př. m. starého *subskribovati, spekulovati, debatovati, debata* dostavuje výslovnost *sabskrajbovat, spekjulejtovat* (speculate), *dybejtovat, dybejt* (debate) a tato výslovnost se šíří, ať se vydavatelé novin a jiní ‚puristé' rozčilují, jak chtí. Ba i přízvuk, i v slovech cizího původu po starém způsobu dříve na slabice první, počíná se přizpůsobovati přízvuku anglickému, a tak na př. vedle ‚klasického' *debatovati* a novějšího dybejtovat s přízvukem na slabice *dy-* slýchati přízvuk i na slabice *-bej-*.

V Americe ovšem do řeči našich lidí vnikají cizí slova nová. P. Dudek uvádí některá, která nejsou zvláštním majetkem Čechů amerických, jako *aféra, garancie, garda, fasáda,* třeba se snad zvláště v tisku v Americe objevují častěji než u nás; uvádí také slova, která snad stejnou dobou zdomácňují v češtině americké i naší, jako *telefon, automobil, motor, aeroplán* (jež se v Americe mimo způsob u nás obvyklý vlivem amerického okolí vyslovují také *telefoun, otomobil, moutr, érplejn).* Jsou to slova mezinárodní, u nichž by překvapovalo, kdyby se neozývala z úst Čechů amerických, jako je slýcháme doma, nehledíc ani k tomu, že kulturní spojení české Ameriky s námi samo stačí, aby se cizí slova v naší době přecházející k nám objevovala i v americké češtině spisovné. Ale skutečné rozdíly mezi češtinou americkou a naší musíme tušiti v oboru pojmů z denního života domácího a

z řemesel i jiných zaměstnání. Zde mívala čeština pražská a na př. názvosloví řemeslnické v Čechách spoustu slov německých, časem více nebo méně zpotvořených, a dost se jich zachovalo z dob dřívějších podnes, zvláště v hovoru nevyhledávajícím vyšší úrovně jazykové; a představíme-li si život na př. českého farmáře v Americe, odloučeného od starého domova, v daleké cizině stále se stýkajícího se sousedy cizího jazyka, denně slýchajícího cizí řeč i doma z úst čeledi, snad i manželky, již našel v cizině, i dětí a jiných mladších členů rodiny, kteří se přece jen znenáhla odrozují anebo aspoň se stávají dvojjazyčnými, nedovedeme si ani pomysliti, že by jeho řeč zůstávala prosta cizích prvků, že by se tak neblížila mimoděk stadiu, na němž nalézáme přece dost Čechů amerických, kteří úplně anebo z veliké části již zapomněli jazyk svých předků. A tak jistě užívají naši lidé v Americe hojně slov cizích, i když spolu hovoří po česku; p. spis. uvádí z nich jen některá, a to k tomu konci, aby na nich ukazoval některé mluvnické znaky americké češtiny, na př. *ajskrim* (ice-cream; není tomu ani tak dávno, co ještě pražské paničky a slečinky mlsávaly kfrórenes místo zmrzliny), *munšajn* (moonshine, měsíční světlo, měsíc), *starč* (starch, škrob), *trejd* (trade, obchod, náš kšeft) atd. Podle nestejné míry jazykového uvědomení a jazykové péče jisté je množství takových cizích slov u rozličných osob a na rozličných místech nestejné, docela, jak tomu bývalo a jest posud u nás doma.

Český duch se jako u nás, tak i v Americe na takových vetřelcích jeví schopností po stránce mluvnické s nimi nakládati jako se slovy domácími: tvořivost jazyka je činná i na cizí látce. Z cizího slova, na př. *trumf*, Čech si bez nesnází utvoří zdrobnělý tvar *trumfíček*, příd. jm. *trumfový*, tvoří si z něho slovesa s významovými odstíny, jakých není schopen ani sám německý jazyk, z něhož si osvojil slovo, které němčina sama přejala z latiny: *trumfovati, trumfnouti (si), vytrumfovati (se), přetrumpfovati, přetrumfnouti, natrumfovati se*, v přeneseném smyslu *odtrumfnouti*. Skláníme podst. jména a časujeme slovesa cizího původu po svém, a jen výjimkou, zvláště kde se tvar cizího slova příčí českým tvarovým obměnám, necháváme jej jako cizí těleso v živém těle našeho jazyka beze změn. Tak na př. mluvíme o motivech některého Beethovenova *rondeau*, ne s V. Svobodou rondeaua (vysl. rondóva, Brus, 2. vyd. 58), nepohrdneme sklenkou *bordeaux*, protože nemáme v češtině samé podst. jména na *-ó*, podle něhož bychom cizí slova téže koncovky mohli skláněti (ale tvoříme z nich příd. jména: bordeauxské víno, Mirabeauovy spisy). Zvláště cizí příd. jména rádi necháváme bez sklonění,

i bez ženského tvaru, říkáme nebo slýcháme výrazy jako *feš* chlapík, *feš* ženská, *braun* šaty, *lila* stuha (franc. lilas ‚šeřík, šeříkové barvy'; bývalé *róza* látky jsme již nahradili růžovými), *chic* klobouk atd.; to proto, že cizí příd. jm. nemají našich koncovek *-ý, -í* (někdy jim k nim pomůžeme českou příponou: fešný, braunový) a že těsné spojení s podstatným jménem konec konců stačí, abychom rozuměli mluvnickému významu jeho jména příd. (lila šaty, ty šaty bývaly lila). A stejně si pomáhá americká čeština se svými cizími slovy, jak vidíme z Dudkových ukázek. Tvoří po česku odvozeniny, jichž čeština potřebuje, na př. slovesné *(amerikanisovati, farmařiti* atd.), ženské tvary, jakých angličtina nemívá *(metodyst* n. *metodysta* — ž. r. *metodystka, štorák* = store-keeper, skladník — *štoračka, týčr* = teacher, učitel — *tyčrka, nygr,* nigger, černoch — *nygrovka),* kde se hodí, i z ženského tvaru anglického udělá českou koncovkou český *(vejtr,* waiter, sklepník, waitress, sklepnice — *vejtreska).* Někdy potřeba české odvozeniny vede k tvarům dost podivným; indiánské dítě je *indyánče* (v tom se asi ozývá začátek agl. výrazu Indian child, vysl. čajld, ‚indiánské dítě'), černošské dítě dokonce *nygrlatě.*

Samo sebou se rozumí, že prostý, mluvnicky nevzdělaný nebo nemyslící Čech nemá hrubě citu pro mluvnické znaky cizí. Slečinka minulého století si pochutnávala na kfrórenesu (nebo také na kfrólenesu) a starého kozla se starala, že v něm. Gefrorenes koncovka *-es* je vlastně koncovka 1. a 4. p. j. č. stř. r., jež nepatří ke kmeni a v jiných pádech se tedy nemá objevovati; a protože slova na *-s* v češtině jsou rodu mužského, mužským jménem jí byl také ten kfrórenes nebo kfrólenes. A dnes? Pražský stadión (ne pražské stadion) asi zůstane pražským stadiónem, bude se choditi do stadiónu, ne do stadia, ačkoli *-on* je řecká koncovka také jen 1. a 4. p. j. č. stř. r., ať se Naše řeč (8, 211) třebas na hlavu postaví. Angličtina mnoho koncovek ovšem nemá, ale i ty našemu krajanu, když se dostane do Ameriky, jsou cizí. Vlastně sem patří již ta vejtreska: koncovka *-ess* nepraví poctivému Čechovi nic o tom, že jde o ženskou sklepnici, a proto jí říká vejtreska. Ale takové koncovky jsou v angličtině skoro jen výjimkou, kdežto s množnou koncovkou *-s* (podle okolností vysl. *-z)* se musí rváti na potkání. Tak na př. angl. *shoe* (vysl. šú) ‚střevíc' (v angl. ovšem i botka, s kterou muži vycházejí ven) si pamatuje, snad mu v tom pomáhá i něm. Schuh. Ale co mn. č. *shoes* (vysl. šúz)? Je to vůbec nějaké množné číslo? A proto říká takový americký Čech střevícům *šúze* (některý také *šuky),* jako jim po česku říká *střevice* (p. sp. píše

šůze), a bezpochyby, potřebuje-li opravy *jeden* střevíc, řekne pak »dejte ten šúz už jednou k šúmejkrovi!« Tak chápeme, čteme-li, že jedn. č. některých hromadných jmen v americké češtině je vl. mn. č. jména anglického, na př. *eprikoc* ‚meruňka' (= angl. apricots mn. č. k apricot; mn. č. je asi eprikoce), *bínze* ‚bob' (angl. bean, vysl. bín, mn. č. beans, vysl. bínz; bínze, podle vzoru ‚duše', je č. mn. i j.), *pičes* ‚broskev' (ang. peach, vysl. píč), *makinchprc* ‚americký slavík' (angl. mocking-bird, vl. ‚posměvačný pták'). Divnější je jméno krysy: *recna* (angl. rat, vysl. ret); vězí v tom angl. mn. č. rats, rozšířené českou příponou *-na*.*)

Zajímavé jsou některé ukázky týkající se jmenného rodu. Doma můžeme pozorovati, jak u slov cizího původu po této stránce působívají věci rozličné, zejména tvar jména a rod jmen domácích s významem týmž nebo podobným. Čecha jistě překvapí, vidí-li, že si Francouz z vl. jména ženského *opera* udělal mužské jm. *opéra*, ale porozumí tomu, uvědomí-li si, že jména, v nichž slyšeti koncovku *-a*, jsou ve franštině rodu muž. (jsou to zejména slova na *-as*, *-at* jako bas, éclat, jejichž koncová souhláska se nevyslovuje). Řecké slovo *panorama* v češtině spisovné (s význ. širý rozhled s povýšeného místa) je rodu stř. a skloňuje se (jako *drama* a j.) s kmenem -mat- (panoramatu atd.). Ale rod stř. je zde čistě spisovný, nelidový, a dostal se do našeho písemnictví z němčiny, jež zase toto slovo má asi od roku 1880 z anglické literatury; lidové *panoráma* (s významem kukátkové boudy, jaké bývaly na poutích) je rodu žen., protože má ženskou koncovku *-a*, a žen. rodu bývalo také jméno restaurace Panorámy v hradbách u Bruské brány, která asi byla pojmenována po rozhledu s hradeb a s brány samé.**) A něm. Horn (r. stř.) jako označení hudebního nástroje je v češtině r. žen. a přijalo i ženskou koncovku *(horna*, pod. Waldhorn — *valdhorna)*, protože toho rodu je *trouba* (proto také ze stř. Flügelhorn je č. flíglovka). Angličtina ovšem jmenného rodu vlastně nemá, jsou jen zbytky jeho u rodového zájmena (zvl. rozdíl mezi he, she, it = on, ona, ono), ale americká čeština jménům, jež z ní přejímá, dává rod podle podobných zásad. Tak na př. angl. heifer (jalovice) změ-

*) Něco podobného je snad, mají-li u nás některá slova ž. r., pocházející z něm. jmen žen. r. na -e, příponu -na (Leiste — lajsna, Hülse — hylzna, Flöte — flétna a p.): ta by mohla býti z něm. množného č. -en. Nesmíme ovšem zapomínati, že taková jména v lidových něm. nářečích (na př. v dolnorakouském, z kterého přirozenou měrou naši lidé mnoho brali) mívají bez rozdílu koncovku -en v čísle jedn. i mn.

**) V Slov. Pohľ. 41, 375 jsme čtli toto slovo v ž. r. i s významem, s nímž je naším spisovatelům jménem stř. r.: Listnatý les krásne objímal poľnú (= polní) panorámu, ktorá sa rozprestierala pred ním (Jol. Cirbusová).

něno v *hefr* s rodem muž. proti přirozenému pohlaví, protože čeština nemá ženských jmen podobného tvaru, ale na př. angl. barn (stodola) má podle slova českého žen. rod a žen. koncovku *(barna)*, pod. z whisky je *viska* (kořalka), ze street-car (tramwayový vůz) *stritkára* (kára) a p. j.

Zvláště zajímavé jsou některé podobné doklady z oboru slovesného. Cizí sloveso přejaté českými ústy nabývá schopnosti přizpůsobiti se slovesu českému v Americe jako v Čechách. Angl. sloveso to back zní v ústech amerického Čecha podle potřeby *békovat* (hýbati něčím do zadu) nebo dokonavě *béknout*, k tomu jsou složeniny jako *vybékovat, zabékovat.* Jsou slovesa jako *otomobilovat* (jezditi na automobilu), *daunovat* (to down ‚sraziti, posunouti dolů'), *čamovat* (ryby chytati na vnadu, to chum) atd. Americký Čech přejímá podobně i rozličné slovesné složeniny čistě amerického původu; the homestead je pozemek volně, bez koupě získaný, k tomu je sloveso stejného znění s významem ‚volný pozemek získati', č. *houmstedovat;* sloveso housekeep ‚vésti domácnost' zní po česku *hauskipovat*, storekeep ‚krám vésti, kupčiti' je *storkipovat;* God-damn (sakrovati, vl. říkati God damn ‚Bůh zatrať') *gademovat; kornhaskovat* je ‚vylupovati kukuřici' (cornhusk je kukuřicová slupka i sloveso obdobného významu); blackball je černá kulička i hlasovací výkon jí konaný, americký Čech *blekbóluje* (nechává propadnouti) nesympatického kandidáta. Angl. to bawl out (vykřikovati) si vyjádří svým *vybólovat,* přeloží správně předložku; ale jinde mu sroste odlučitelná částice se slovesem a z angl. slovesa to hurry up (spěchati, míti na kvap) si udělá *horiapovat*, z to hold up (vzhůru se držeti, snášeti a p.) *houldapovat*. Pěkné sloveso je také *sanamabičovat* (nadávati synů čubky, k . . . y) z amer. to son-of-a-bitch. Atd.*)

Na konec přidává sp. několik ukázek americké novinářské češtiny. Mimo nějaké to čistě americké cizí slovo anebo i cizí slovo anglické, které nenašlo cesty do novinářské němčiny, mnoho rozdílů od novinářské češtiny domácí není; naši novináři dovedou míchati zbytečná slova cizí do úvodníků i denních zpráv také. Na př. čteme: »Rekonstrukční liga konala konvenci (shromáždění), na níž přijata platforma (program) . . .« Američtější je už, čteme-li o řádění moronů (černošských pobudů), o děvčeti, jež bylo sedukováno (svedeno, seduced) v icecream-parloru (zmrzlinovém salonu) a p. Přiznáváme se, že by nám bylo bývalo milejší poznati ukázku rozmluvy dvou prostých amerických Čechů

---

*) Čtenáři angličtiny neznalému k těmto příkladům poznamenáváme, že v angl. mluvnicích a slovnících je zvykem slovo označovati jako sloveso předložkou to (vysl. tu = něm. zu) u neurč. zp.

nebo vypravování českého tatíka farmáře o nějaké příhodě, již prožil. Pro poznání psychologie řeči je mnohem poučnější způsob, jakým lid si upravuje cizí řeč po svém, než míchanice slov cizích s domácími, již si tvoří spisovatel příliš pohodlný, aby se ohlížel po přesném vystižení pojmu, o nějž mu jde, především v jazyce svém. Z.

Z NAŠICH ČASOPISŮ:

V Časopise pro moderní filologii a literatury (XI, 2—4) otiskuje J. Janko další řadu svých Poznámek a příspěvků k českému slovníku etymologickému, z nichž vybíráme zase (v. NŘ. 9, 85) pro své čtenáře výklady těchto slov českých, obecně užívaných anebo známých: osob. jméno Amadeus je z lat. ama deum (miluj Boha); amalgám n. amalgama má základ v řec. malagma (prostředek, látka změkčující, od malakós, měkký), které ve spojení s arab. členem al (jako alchymie, algebra) bylo obměněno v amalgama; osob. jm. Amalie nesouvisí, jak se myslívá, s lat. amare (milovati), nýbrž je původu germánského a znamená Čilá, Bojovná; z lat. amare je ovšem osob. jm. Amandus (milování hodný) i subst. amant (milenec), přejaté však v tvaru pofrancouzštěném; jméno amanuensis (příručí u advokáta, v knihovnách a p.) je odvozeno z lat. výrazu a manu (od ruky, k ruce); amarant (dívčina krásná, anjel padlý, co amaranth na jaro svadlý, Máchův Máj), název květiny nevadnoucí, laskavce, řec. amárantos, je odvozeno z řec. slova marainó (zmařiti, zvadnouti); amatér je slovo původu francouzského, amateur, a jeho základem je lat. amator (milovník, přítel); amazona (ženský jezdecký oblek) je název přenesený s mytických Amazon, Amazonek (bojovných žen koňmo bojujících); ambaláž (obal na zboží, balení zboží) je z franc. emballage, utvořeného ze slovesa emballer (zabaliti), jehož základem je podst. jm. balle (kulka, míč, balík zboží); ambice (ctižádost, touha po vyniknutí)) je z lat. ambitio (obcházení, zvl. voličů) a to ze slovesa ambire (obcházeti); z téhož slovesa (vl. z odvozeného subst. ambitus) pochází i slovo ambit (ochoz, zvl. chrámový nebo klášterní); ambo (výhra dvou čísel v bývalé malé loterii) je slovo původem latinské a znamená obě (k nám přišlo ovšem s loterií z Italie i se složeninou ambo-solo, toliko dvě); ambra (znamenající v starší češtině rybí pižmo nebo jantar, v novějším, obyčejně básnickém jazyce vonnou balzámovou látku) je slovo původu arabského (anbar) a znamená asi vorvaně a pižmově zavánějící látku, kterou ze sebe vylučuje; strom, jehož dřevo zavání ambrou, nazval Presl ambroň; toho původu je i jméno ambretka (hruška vynikající aromatickou šťavou), opírající se o franc. ambrette; jiného původu je slovo ambrosie (pokrm řeckých bohů, který je činil nesmrtelnými), utvořené z řec. a-mbrotos (nesmrtelný); téhož původu je i osob. jm. Ambrož, lat. Ambrosius; ambulance (pohyblivá vojenská nemocnice v poli, vlaková pošta a p.), ambulantní (pojíždějící, stěhující se sem tam), jakož

i a m b u l a t o r i u m (ordinační ústav lékařský, kam nemocní docházejí a zase odcházejí) jsou slova odvozená z lat. slovesa ambulare (procházeti se, choditi sem tam, pojížděti); a m e l i o r a c e (zlepšení, zušlechtění, zvl. pozemků) má základem lat. melior (lepší); a m e n je slovo hebrejské a znamená, jistě, skutečně'; A m e r i k a má jméno po ital. cestovateli Amerigovi Vespuccim, který v svých spisech popisoval nově objevený díl světa; a m e t y s t (polodrahokámen fialové barvy) je jméno řecké, amethystos, vzniklé složením předpony a- (ne) a slovesa methyó (jsem opilý, zpit) podle staré pověry, že ametyst brání opilství nebo je ruší (proto býval nošen jako amulet). — V témž časopise (str. 248 n.) otiskuje P. M. Haškovec další část svých D r o b n o s t í g r a m a t i c k ý c h a l i t e r á r n í c h (v. NŘ. 8, 21) a vykládá o původu českých slov gusto a fena. Slovo g u s t o zjistil H. slovnikářsky zaznamenáno teprve v letech šedesátých (v Riegrově Slov. nauč.); ještě Slovník Franty Šumavského (1844) pokládal slovo to za ne dost užívané a neuvádí je (ač něm. Gusto do slovníku pojal). Slovníky české odvozují slovo gusto z lat. gustus, ale podle svého tvaru je to slovo románské, italské nebo španělské. Protože se slovo to vyskytuje také dialekticky v němčině, ale jen v nář. rakouském (uvádí je v svém slov. Adelung, ale až ve vyd. z r. 1846), soudí H., že vniklo do rakouské němčiny (a to s významem vkus a p.) vlivem italsko-španělského dvora vídeňského (asi v 17. stol.) a stavši se v 19. stol. slovem lidovým, proniklo z Rakouska do Čech. K výkladu Haškovcovu jen dodáváme, že slovo gusto je doloženo u nás r. 1824 (Štěpánek, Divadlo IX, 156); slovníky se mu asi vyhýbaly jako slovu vulgárnímu. — Slovo f e n a (s významem čubka, přen. zlá žena) je doloženo v č. teprve v slovníku Thámově z r. 1799 (stč. je tista). Proti dřívějším výkladům odvozuje H. slovo fena z románského fenna, vzniklého z femina (žena, canis femina, samice psí) jako donna z domina a žijícího v nářečích jihofrancouzských, odkud přechází i na půdu švýcarskou. Pro zajímavost připojujeme, že slovo fena je doloženo k l. 1437—1448 v Půhonech olom. (Libri cit. 3, 561: že svým lidóm dopustil mé lidi lúpiti v Ořeších na svých dědinách, fenám jsú vzali loktuše i šlojíře atd.), ale, jak se zdá, chybným čtením m. žena.

PŘÍSPĚVKY K SLOVENSKÉMU SLOVNÍKU. P ř í j e m n é. Co do prostředkův učebných musí v skutku ještě teraz gymnasium toto chudobným nazváno býti. Nemá též žádného zakladu (sic) k zakúpení dotýčných děl; příjemné pak, kteréž k tomuto cíli určeno jest, neposkytuje při prostředném počtu žákův výdajné pomoci, a bez súkromé dobročinnosti sotvy lze by bylo i to nejpotřebnější zaopatřiti. (Z gymnasijní kroniky baňskobystřické 1853.) — M a j á l k y. Jeden ze čtyr direktorům propůjčených dnův zdejší direkce gymnasiálná věnovala žákům tím, že zřídila pro ně 19. června majálky (tamt. 1854/5). — K u r a t o r. Zároveň s učiteli byl i školník (Famulus) s 150 zl. platu na gymnasiu ustanoven, kterýžto nařízením 15. června 1778 název slušnější kuratora obdržel, aby

služba ťato i chudším šlechticům, kteřížto se nad jmenem Famulus pozastavovali, přístupna byla (tamt. 1853). — Plesárna. Po smrti této císařovny 1780 dne 29. list. s nástupcem a synem jejím Josefem II. nové zásady na trůn se dostaly,..... kázeň jistým proměnám podlehla, povolením žákovstvu větší neodvislosti od školy. Bylof jim nyní volno divadla, plesárny a jiná místa zábavní bez dovolení školního navštěvovati (tamt. 1853). — Náměstnický. Pročež byli od presidia náměstnického oddělení (síc) břetislavského dekretem ode dne 3. září 1854 kandidáti Ondřej Franta a Václav Vlček, dekretem od 19. září 1854 č. 16432 kandidát Josef Kořínek za supplenty ustanoveni (tamt. 1854/5). — Slovensko. S radostí nemalou i to podotknouti sluší, že budovísko gymnasiálné už skoro zcela vníterně i zevníterně dohotovené bezmála s počátkem budoucího školského roku otevřeno a svatému jeho účelu odevzdáno bude. Vším právem a bezpečně řeknouti se může, žeť to za časův našich nejkrásnější dílo stavitelské toho druhu na Slovensku (tamt. 1857/8). — Štvorspevný. Poznamenať ešťe sluší, že gymn. mládež pri slávnosti tejto spievala štvorspevne 40 hlasmi príhodnú, ku privítaniu J. Osv. Andrejom Sládkovičom složenú hymnu (tamt. 1862/3).

E. Pavelka.

HOVORNA.

HOLDEGRON (9, 221). K výkladu tohoto slova nám poslal prof. dr. Kar. Chytil list, podle něhož by jeho původem asi bylo něm. Heldenkron ‚koruna rekovství — velký rek'. Píše m. j.: »Doklad bych měl v humorné písni, kterou složil jeden chrudimský student asi kolem r. 1850 a která se zlomkovitě zachovala ústním podáním. Jest složena ve známém tónu o ‚rajbrhauptmanech' [a zpívá se asi jako ‚Jeden kaprál vod hulánů']:

U moře, blíž oceánu,
vystavěl si velkou bránu
slavný rek Belengardi,
heldengrón tak nazvaný.

Z ostatního eposu jsem si zapamatoval jen několik veršů, na př.:

Belengardi spad do škarpy,
ztratil šturmpant vod svý čáky...

To ovšem není moc heldengrónské«.

Jiný výklad téhož slova podal p. L. K. Žižka, knihkupec v Praze. »Na holdegrona«, píše, »vzpomínám si ze svých dětských let. Kolem roku 1870 koupila mi maminka u báby pod loubím u dveří týnského kostela švabachovou knížku »Holdekron aneb Rybrcoul«, v níž většinou vystupuje Rybrcoul (Krakonoš) jako zlatovlasý hošík s korunkou = král Krkonoš, Goldenkron.«

Zprávu p. Žižky potvrzuje Kubínova-Polívkova sbírka podkrkonošských pohádek (Lidové povídky z českého Podkrkonoší. Podhoří západní. Rozpravy III. třídy České akademie č. 51, 52, 57, 1922) aspoň po té stránce, že Holdegrón žije v ústech lidu jako vedlejší jméno Krakonošovo. V této sbírce (str. 252) je zapsána kratičká povídka ze Sobotky, v níž se vypravuje, že »Rýbrcounovi se musí říkat Holdegrón«. Že Krakonoš slyší nerad, říká-li se mu Rýbrcoul, je motiv známý z pohádek českých i německých. Vzhledem k významu slova holdegron uvedenému v předešlém sešitě (lamželezo, hromotluk) a ke zprávě prof. dr. Chytila bylo by možno se domnívati, že se tu zkřížila slova dvě, Heldenkron a Goldenkron.

JEDEN Z NEJLEPŠÍCH LIDÍ (NŘ. 2, 4 a j.). Co všecko naši novináři nasvedou na vrub tohoto výrazu, ukázal zase jednou Večer ze dne 14. t. m. V textu položeném pod obrázkem legionářského musea v trojském zámečku, před jehož průčelím jest viděti řadu děl, čtli jsme větu, že »jedna z děl... pomáhala našim legionářům rozvraceti frontu vojsk rakousko-uherských u Zborova«. Aby někdo z čtenářů snad nemyslil, že se podstatné jméno dělo v naší novinářské češtině poženštilo, poznamenáváme, že slovo jedna je v této větě čísla množného a znamená ‚některá'.

MARAST (K. P.) je slovo známé i v Čechách, v posledních letech snad je poněkud na ústupu. Znamená zpravidla řídké bláto a přešlo do češtiny z jaz. německého, kde se objevuje v tvaru Marast i (častěji) Morast, v starších dialektech německých jako moras, maras, marasch a p., s významem mokřina, bahniště, jíl a p. Základem tohoto slova je lat. mare = moře, později též vůbec místo zatopené vodou, rybník. Německého původu je i franc. marais (močál) a snad i mare (louže). — O š u l i t i vzniklo patrně zkřížením dvou souznačných sloves, šiditi, ošiditi, dial. šudiť, ošudiť, ošuda (pro stč. šud- nemáme dokladu, leda patří-li sem slovo šud v dokladě »ten kuoň, který jste kázali Malovičkovi dáti, jesti šud, nehodí se jemu na něm jezditi« v Arch. Č. 9, 175 r. 1476) a slovesa šáliti, ošáliti. Z ošulit vzniklo pak místy (na př. v stř. Čechách) sloveso ožulit (ve významu obehrát, v dětské řeči). S tím pak snad souvisí pražské argotické (dnes už vymírající) »vzít žulíka«, tajně upláchnout. — Slovo klavý ve významu ‚vhodný, správný' zná i Kott (1. Přísp. 126), který poznamenává, že je to výraz z mluvy zlodějské. Jeho původ nám není znám a u výrazů z této sféry pocházejících zjišťuje se velmi nesnadno. — Slovo s u r d í k (c u r d í k), značící na Hané a na Valašsku dílem výklenek nad pecí dvířkami uzavřený, dílem malou komůrku (obyčejně na různé harabury), žije v témže tvaru i na Slovensku, kde znamená podle slovníku Kálalova úzké místo mezi pecí a stěnou (kde bývá i tele). Základem slova surdík je maďarské szurdok, značící průsmyk, soutěsku, skrýši, přizpůsobené koncovkou slovům domácím. Z maďarštiny přejala slovo szurdok i srbochorvátština v tvaru surduk a s významem rokle. — O tom, kde se dělá za podpisem tečka, není žádného pravidla; obyčejně se nedělá.

MEMOÁRY (V. S.). Ve psaní cizích slov apelativních řídí se Pravidla čes. pravopisu obecnou zásadou v úvodě vyslovenou, přizpůsobovati českému pravopisu slova zdomácnělá a obecně užívaná a ponechávati pravopis původní slovům čistě odborným anebo řidčeji se vyskytujícím. Proto dovolují psáti budoár, kontoár, memoáry, pisoár, repertoár, reservoár, protože jsou to slova každému průměrnému vzdělanci známá a běžná; slovům méně obyčejným, jako peignoir, baignoir a p., ponechávají ovšem pravopis původní. Nedůslednost, která se jeví na pohled v tom, že u všech slov psaných s -oár (jako budoár, pisoár a p.) dovolují Pravidla také pravopis původní (boudoir, pissoir), vyjímajíc slova memoáry a kuloár, má patrně důvod v tom, že se slovo memoáry píše u nás tímto způsobem již dávno a že slovo kuloár by se musilo psáti původním pravopisem s c (couloir), jemuž se v našem pravopise vyhýbáme. Skutečnou nedůslednost bylo by možno viděti leda ve psaní komptoir (vedle kuloár), protože to není psaní ani podle výslovnosti ani pravopisem původním. Že profesoru-franštináři je bolestno napsati memoáry místo memoiry, bylo by snad — ač dosti těžko — chápati (ruskému profesoru-franštináři by musilo takovým bolem přímo puknout srdce), ale profesor-franštinář musí také uvážiti, že jde o Pravidla českého pravopisu, že slov jako reservoár, pisoár a p. užívá spousta lidí, kteří neznají francouzského pravopisu, a že i takoví lidé musí někdy taková slova napsati. A pravopis má vyhovovati co možná největšímu počtu lidí. Že transkripce memoáry a p. neodpovídá správnému francouzskému znění, nemůže také býti námitkou proti tomuto způsobu psaní. Jde-li o slovo zdomácnělé, musí český pravopis vystihovati tu hláskovou strukturu slova, jaké nabylo právě v jazyce, v němž zdomácnělo. Píšeme na př. brožura, protože v té formě slovo to u nás zdomácnělo, ač výslovnost původní je jiná, a nikoho zajisté nenapadne chtíti, aby se psalo brošíra nebo dokonce brošýra. Rovněž tak nebudeme žádati, aby se psalo v českém pravopise na př. maniera, když se u nás ujala — třebas vinou němčiny — výslovnost manýra atd. A tak také budeme psáti memoáry, protože je to psaní odpovídající naší výslovnosti tohoto slova; píší-li na př. Rusové memuary, píší tak ne proto, že to odpovídá víc francouzské výslovnosti, nýbrž že je to jejich výslovnost tohoto slova, právě tak jako píší mebel (meuble), medal'on (medaillon), kadět (cadet), kontora (comptoir), kavjór (couvert) atd.

MLÍČEN (J. M.). Je příd. jm. mléčný, lidovou výslovností asi od 16. st. mlíčný (mléčný kapr, pokrm a p., mléčné v starší době = máslo, tvaroh a sýr, též výtěžek z mléka); a jako na př. vedle pecný, ledný, uční jsou podst. jm. (vlastně zpodstatnělá příd. jm. jmenného tvaru) pecen (pecný chléb), leden (ledný měsíc), učeň (uční synek), tak vedle mléčný je mléčen (mlíčen). Je to filtr na mléko (mléčný cedník), který se dělával a někdy posud dělá tak, že se čtvercový kus plátna přeloží v přeponě a sešije v odvěsnách. Když ještě příslušníci mužského pohlaví v době, kdy již odrostli sukénkám a ne-

dorostli ještě skutečných kalhot, nosívali ‚živůtek v jedno s kalhotami do zadu zapínacími' (9, 14), stávalo se někdy, ba dost často, že v dolejší části toho jejich combiné, nebylo-li dokonale zapato nebo scházel-li tam nějaký ten knoflík, vyčuhoval indiskretně cíp košilky, více nebo méně čisté. Říkalo se mu v Praze obyčejně cumel, místy na venku, pro podobnost se skutečným mlíčnem, také mlíčen.

MOL (J. S.). Podstatná jména rodu mužského zakončená souhláskou l kolísala se odevždy a kolísají dosud v jednotlivých případech mezi skloňováním tvrdým a měkkým. Přes tuto kolísavost způsobenou setřením bývalého rozdílu mezi l tvrdým a měkkým lze pozorovati v dnešním jazyce některé tendence k mechanickému ustalování. Především jména původu cizího řadí se dnes proti zvyklostem staršího jazyka ke sklonění tvrdému; o tom svědčí slova nově přijatá jako a l k o h o l, -u, l y s o l, -u, k a b e l, -u atd., i slova starší, která mívala sice skloňování měkké (podle meč), ale dnes se skloňují převahou tvrdě, jako t i t u l, -u (titulu jiného Jirásek Sp. 2 56; zvyšuje tituly t. 28, 41; od titulu k titulu Čech, Sp. 1, 29), a r t i k u l, -u (z artikulu Palacký v ČČM, 1828, 2, 134; čtyry artikuly t. v ČČM. 1827, 3, 37; ty artikuly Jirásek, Sp. 19, 562; čtyřmi artikuly J. Vlček, Děj. 1, 126; archaisticky jen (čtyři) artikule pražské Flajšhans, Písem. 237 a j.). U jmen domácích a zdomácnělých (jako k o t e l, c o u l, c í l a p.), jejichž skloňování není dosud ustáleno, jeví substantiva zakončená slabikou -el patrně vlivem četné skupiny podst. jmen na -tel (učitel) snahu přecházeti od vzoru tvrdého ke vzoru měkkému ne-li vůbec, aspoň v některých pádech; tak bývá nyní převážně častěji gen. do kotle, lok. v kotli, než po staru do kotlu, v kotle; z usu obecného pronikají do řeči spisovné jako »chyby« proti tradici spisovné tvary do popele, v popeli (m. do popela, v popelu); 2. p. manžele (m. manžela), 3., 5. p. manželi, anděli (m. 3. p. manželu, andělu, 5. p. manžele, anděle vedle 2. p. anděla), k tomu účeli (m. účelu), na takové účele (m. účely). Naproti tomu substantiva jinak zakončená než na -el přiklánějí se ke skloňování tvrdému: tak podst. jména m o t ý l, m o l, t o p o l, ú l, která se skloňovala měkce, mají dnes skloňování tvrdé, 2. p. motýla, mola, topolu, úlu; c o u l má 2. p. coulu, 3., 6. p. coulu (skloňování původní jen v ustálených výrazech půl coule, dva coule); k o u k o l mívá častěji 2. p. koukolu než koukole (u koukolu Heyduk, Cymbál 252, víc koukolu Němc., Sp. 4, 134). Podst. jména c h m e l a p l e v e l mívají skloňování oboje (ječmene a chmele Tyl, Kusy 2, 378; byli na chmelu, vracejí se z chmelu). Přesné rozhraničení bylo by lze provésti jen šetřením statistickým, k němuž dosud nedošlo.

MORÓTNÉ (K. P.), v tvaru spisovném morútný, moroutný, je odvozenina ze slovesného kmene mor- (mer-), který je v slovese mořiti (mříti). Přípona -utý (s variantou -utný) je významu činného, jak je vidět z podobných odvozenin běhutý (= běžící), mohutý n. mohutný (= mohoucí), slovutný (= slovoucí, slynoucí), visutý (= visící), třeskutý (= třískající) a p.; délka v některých odvozeninách (slovutný — slovútný) vznikla nej-

spíše působením souznačných tvarů participiálních na -oucí. Znamená tedy moroutný původně totéž, co ,umírající, churavý, nedužívý' (v tom významu je zná patrně z mluvy lidové již Dobrovský), podle zevnějšku ,(smrtelněj bledý, zežloutlý'. Význam ,unavený', který uvádí Barťoš v Slovníku z nářečí mor. (su všecek morútný), vyplývá snadně z významu základního, jak ukazují rčení »pracovati do úmoru, k smrti unavený, prací zmořený« a p. Význam další, v dotaze uvedený, t. ,do ruda zardělý, uřícený, zpocený', vyvinul se z významu ,(k smrti) unavený' tak, jako se vyvinul význam ,bledý' z významu ,umírající', t. j. slovo morútný se přeneslo, jako se to často stává, z pojmu, který původně označovalo, na okolnost průvodní (kdo umírá, je bledý; kdo je tuze unaven, je zrudlý, zpocený atd.). Jiný ještě význam slova morútný, rovněž z Moravy, nalézáme v 1. díle Gallašovy Musy moravské (1813): Kdo pak ale zde se souží a vždy víc a víc mít touží, než co Bůh dává, tomu v jeho morútnosti, častěj v té nespokojnosti hůřej se stává (str. 84 a j.). Morútný se tu blíží významem slovu mrzutý, omrzelý a nabylo toho významu patrně zvukovou asociací se slovem morosní (lat. morosus). Svědectvím toho je i české slovo m o r o u s, které znamenalo původně asi totéž co slovo můra (ovšem morous byl pohlaví mužského) a které je rovněž odvozeno ze základu mor- (mořiti) jako příd. jm. morútný. Také morous stejnou asociací nabylo významu člověka mrzutého, morosního (to je morous). Třetí slovo, které změnilo svůj význam vlivem slova morosní, je patrně pražské argotické adjektivum m o u r o v a t ý (už jsem z toho celej mourovatej), jehož vlastní význam je ovšem jiný (= černý, počernalý; na př. mourovatá kočka; srv. i mour, mourek, mouřenín, vše z lat. Maurus).

NEŽ ABY..., NEŽ BY..., NEŽ ŽE... Brusy správně učí, že ve větách s těmito spojkami v češtině n e ž je správné jen, kde věta řídící má nějaký komparativ, jinak jest otrockým napodobením něm. spojky als. Správně říkáme na př. ,Karel je h r d ě j š í, než aby odprosil, K. r a d ě j i trpí, než by odprosil', ale ,Karel je příliš hrdý, aby odprosil' (něm. v obojím případě ,als dass...'). Chybuje se ovšem často, zvl. nesprávným kladením spojky n e ž; ale jak mechanicky, bez skutečného jazykového citu se u nás psává, viděti z toho, že časem některý spisovatel nebo novinář vynechá n e ž za komparativem, takže věta pak nemá smyslu. Tak jsme čtli v Nár. pol. 25. čna 1925: Osud nemohl býti zlomyslnější vůči socialistické vládě, že jí vnucuje válku, kterou Francie musí provésti až do konce.

PĚŠÍ PLUK 21. (J. F.). Je-li správnější psáti »pěší pluk 21.« či »21. pěší pluk«? Pokud my vojenským věcem rozumíme, jsou pluky označeny (nehledíme-li ke jménům jako »Roháče z Dubé« a p.) řadovými číslicemi. Řadová číslovka jako příd. jméno stává zpravidla před podst. jménem; šestá třída, třetí poschodí, pátá neděle atd. Podle toho by se tedy mělo také říkati »první pěší pluk, jedenadvacátý pěší pluk atd.«. Naši vojáci také slouživali už za německého Rakouska u jedenáctého regimentu, u třetí škadrony,

u druhého kóru atd. Za Rakouska měly pluky ovšem »numera«; byl tedy Infanterieregiment Nr. 21 atd. Stopa toho je snad v onom pořádku »pěší pluk 21.«

PLAZ (L. H.) má v nom. pl. plazi, nikoli plazy, neboť není příčiny, proč by právě u tohoto substantiva měla býti odchylka. Stč. plaz má ovšem tvary jako podst. jména neživotná (gen. plazu, akus. plaz), ale stč. plaz je významu kolektivního tak jako skot, hmyz, brav atd., kdežto nč. plaz je i významem singulár; proto má v nč. gen. plaza (jako hada) a v plur. plazi n. plazové (jako hadi). — Lačněti je sloveso III. třídy podle vzoru uměti; tvar náležitý je tedy zajisté lačnějící. Jako u jiných sloves tohoto vzoru, vyskytuje se i u lačněti v tomto tvaru druhotvar lačnící (žíznící a lačnící spravedlnosti boží Jungm. z BKral.); ale tvaru náležitému sluší dávati přednost. — Rovnými nohama, pilnými rukama snad přece žádný Čech neříká, a pokud víme, také žádná mluvnice tomu neučí; NŘ. vykládala o shodě v takovýchto případech 5, 90. V témže ročníku str. 125, 157 byl také o tom výklad, že se některých tvarů duálových užívá i za číslo množné (čtyři oči, čtyři ruce atd.). Že by si byli na měšťanské škole v H. musili žáci připsati do mluvnice »třemi očimi«, to zní skoro neuvěřitelně. — O vazbách »napadlo mě« a »napadlo mi« a o rozdíle mezi nimi bylo v NŘ. pojednáno posledně 7, 46; vazba akusativní je ovšem původnější. Soustavná fraseologie nepatří do mluvnice, nýbrž do slovníka. Také by ji nebylo možno při mluvnici podle nějaké soustavy probírat. Kdyby čítankáři nepracovali jen nůžkami, bylo by možno při probírání a zpracovávání článků po troškách a nepozorovaně vytěžiti nepřebrané bohatství poznatků ze semasiologie, synonymiky, fraseologie atd. Ale bylo by k tomu ovšem třeba trochu práce, lásky k jazyku a méně šablony.

PLÍCE (R. Z.). Že toto podst. jm. je v češtině spisovné rodu žen., ne stř., viděti 1. z tvaru přívlastků (ty nemocné pl., ne ta nemocná) a přísudků lišících rod (pl. ochuravěly, byly zasaženy kulí), 2. ze zdrobnělého slova plíčky (ne plíčka); v některých nářečích moravských a v slovenštině zachoval se starší r. stř. (to viděti zvl. na zdrobn. sloven. pľúcka). Kdy změna rodu na západě území čs. nastala, nelze zjistiti; ale již Veleslavín píše nedužívé, chybné plíce. Změnu tu umožnila okolnost, že v mn. č. několik tvarů může patřiti ke vzoru ‚duše' i ‚moře', a zejména, že složené tvary příd. jmen v mn. č. mimo 1., 4. p. neliší rodů. Spis. tvary pádové jsou plic, plicím (ne plicům), plicích, plicemi (Prav.). Podobné změny u slov pomnožných nebo většinou v mn. č. běžných bývají i jinde; na př. jm. okovy (= pouta) bylo v staré době r. ž. (z okov, okovám atd.), nám je r. m.; naopak jm. krajky bývalo r. m. (j. č. krajek, vl. zdrobnělý tvar jména kraj) a nám je r. ž. (j. č. krajka). — Slovo pľúca, plíce je z kořene plu- (plouti): plíce jsou lehčí než jiné útroby a vyplynou nad vodu. Proto jim mor. Valaši říkají ľehčiny, Poláci lekkie, Rusové ljógkoje (‚lehké').

PRAHA — PRAG (V. K.). Rozhodovati o tom, má-li se ve škole užívati při němčině názvů Prag, Elbe, Riesengebirge atd., či Praha, Labe, Krkonoše atd., nenáleží sice do programu Naší řeči, ale myslíme, že tu musí rozhodovati věc, o niž jde. Učí-li se děti německy, nemůže jim přece býti na škodu, aby se naučili také, jak Němci jmenují tyto věci, už přece jen proto, aby těmto výrazům rozuměli, když se s nimi v německém textu setkají. Neboť stěží je možno předpokládati, že by se Němci kdy odhodlali psáti v svých spisech Praha, Jizera, Krkonoše atd. Proto také nelze pokládati za hřích, budou-li děti ve škole říkati »ich heisse Anna Král (ne Králová)«, neboť učí-li se n ě m e c k y, mají se vyjadřovati tak, jak se N ě m c i vyjadřují, a Němci říkají »Frau Hartmann« a ne jinak. Žádáme-li ve veřejném životě, aby se naše místní jména nepřekládala, je to věc národní prestiže a vzájemné mezinárodní úcty; ale ve škole jde o učení.

PREJUDIC. Lat. praejudicium znamená ‚předchozí soud', t. j. úsudek utvořený před úplným vyšetřením všech okolností (ve smyslu právním i neprávním); k tomu bylo i sloveso praejudicare. Odtud pocházejí slova v evropských jazycích, přejatá z latiny středověké se středověkou výslovností a s rozličnými významovými odstíny (na př. utvoření nějakých okolností, jež již předem určují, jak se něco potom musí státi, utvoření překážek volného rozhodování a p.), na př. franc. préjudice (vysl. prézüdis), něm. Präjudiz a podle toho č. prejudic (vysl. s hláskou -c; v češt. podle koncovky v r. m.). Ve feuill. Nár. l. 18. čna 1925 píše A. Mý: to by vytvořilo prejudik (snad podle slovesa prejudikovati = lat. praejudicare, kde se ovšem vyslovuje -kare); to je výslovnost v Čechách neobvyklá a příčící se dějinám toho slova, třebas Římané doby klasické asi vyslovovali praejudikium.

RADÝROVATI (M. Z.). Slovesa přejatá do němčiny z jiných jazyků, z latiny, franštiny a j., tvoří se v němčině zpravidla koncovkou -ieren: genieren (franc. gêner), etablieren (franc. établir), marquieren (franc. marquer), konfiszieren (lat. confiscare), korrespondieren (lat. correspondere), radieren (lat. radere) atd. V dobách, kdy noblesa naší české společnosti, k níž náleželo i užívání cizích slov, byla odleskem noblesy německé, přejímala se i cizí slova, francouzská, latinská a j., z němčiny, a to, jak se říká po sprostu, »i s chlupama«. Tak se dostávala do někdejší pražské, zpola české, zpola německé češtiny slova žinýrovat se, margýrovat, korešpondýrovat, rešpektýrovat, revidýrovat atd. a pronikala z lepší společnosti i do městského lidu. Větší znalost cizích řečí, na př. franštiny, vedla k přímému poznávání takových slov v jejich tvaru původním, neponěmčeném a k odvozování jich přímo a způsobem domácím; začalo se psáti a ve vrstvách, které jsou ve styku s literaturou, i říkati správněji korespondovati, konfiskovati, respektovati, etablovati atd. Slova s příponou -ýrovat žila dále (a žijí z části dosud) v jazyce vulgárním, a nabyvše tak k své nečeskosti i příchuti vulgární, stala se, aspoň u lidí inteligentních, své řeči dbalých, »shocking«. Proto se takovým slovům vyhýbáme, a kde není běžných odvozenin utvoře-

ných příponou -ovati přímo ze slova latinského nebo francouzského, raději takových slov (jako žinýrovati, planýrovati, varírovati, servírovati a p.) neužíváme. Takovým slovesem je i radýrovati; proto Pravidla českého pravopisu doporučují místo něho tvar radovati. — Slova o p r á v c e i o p r á v k y n ě jsou správně utvořena a nevidíme důvodu, proč by se jich nemohlo užíti i o tom, kdo na př. v školním katalogu něco opravuje.

RI, ŘI (S. M.). Zavésti v českém pravopise psaní ri (bez háčku na r) místo dosavadního ři podle analogie slabik ni, di, ti nepokládali bychom za výhodu. Je pravda, že by se tím pravopis český přiblížil slovenskému, ale výhoda by z toho nebyla žádná ani pro nás, ani pro Slováky píšící česky. Naopak, nehledíc k tomu, že by to bylo porušení jednotného rázu pravopisu českého, který označuje hlásky odchylné od latinské abecedy (č, š, ž, ř atd.) znaménky diakritickými, přinesla by tato novota jen další z t í ž e n í našeho pravopisu. Psáti slabiku ři literami ri v češtině nebylo by ovšem nic tak nesnadného, protože slabiky ri vyslovované tvrdě (s r) v slovech domácích vůbec není. Ale je množství slov, kde hlásky r a ř rozlišovati musíme, má-li pravopis vystihovati výslovnost (mořem - sborem a p., rada - řada atd., beru a ořu a p., vyvarovati a vyvařovati atd.). Pro takové případy by se ovšem znak ř musil zachovati. Máme-li dnes zásadu psáti všecka ř touž literou, musili bychom pak jako při n, d, ť rozlišovati případy, kdy se hláska ř píše literou ř (ře, řa, řu, řo) a kdy se píše literou r bez háčku (ri). A v tom zajisté výhodu nikdo hledati nebude. Nebyla by to výhoda ani pro Slováky učící se česky, protože se Slovák musí především naučiti české v ý s l o v n o s t i (kdy se jeho r vyslovuje v češtině jako r a kdy jako ř); pak mu ovšem psaní liter r a ř nebude pražádnou obtíží. Pro nějaký jiný způsob sblížení obou větví našeho národa byl by to pak příspěvek příliš malicherný.

ROMANCE. Je u nás, jak se zdá, dost lidí, kteří nevědí, že slovo romance (vysl. romans) v angličtině znamená tolik co náš román; jsou to třebas i překladatelé z angličtiny. R. 1923 vydala Nár. pol. v příloze Blackmorův román, Lorna Doone, anglicky a r o m a n c e of Exmoor, pod titulem ‚Romance ze starých dob'. A večerník Nár. l. 3. čna 1925 má zprávu z N. Yorku s titulem ‚Konec romance', v níž se dočítáme, jak »před třemi lety na palubě Aquitanie vznikl počátek romance, o jaké sní mladí hoši, že snad je potká jednou v životě a přinese jim štěstí, slávu a bohatství«, jak se poznali dědička ohromného jmění s chudým studentem, jak se vzali a po svatbě spolu oba studovali dále, jak se jim narodil chlapeček a jak z toho ze všeho konec konců byl rozvod. Divná romance, viďte? A to všecko proto, že ti zpropadení Angličané říkají romance něčemu jinému než Němci.

SEMERÁD (V. S.). Toto příjmení pokládáme za obměnu tvaru Semrád, který se také vyskýtá jako příjmení; Semrád samo je asi přezdívka osobě, která ráda říkala »jsem rád« (bývala na př. v Praze rodina s příjm. Nasťojte, Nastojt, vzniklým podobně ze rčení ‚nastojte!' ‚Baar v Paní komisarce a v Osmačtyřicátnících vypravuje také o revírníku Smržovi, kterému z podobně

příčiny říkali Tudleno). Když se význam příjmení Semrád zapomenul, mohlo se přizpůsobiti počtem slabik tříslab. příjmením jako Drahorád, Brzorád, Soběrád.

SE MI ZDÁ (O. M.). Tento pořádek slov, a to když jde o tento výraz nejen jakožto větu vloženou (včera se mi zdá pršelo), nýbrž leckdy i na samém začátku skupiny vět (se mi zdá pršelo), vyskytuje se nejen v Čechách v mluvené řeči, nýbrž i v nářečích moravských (má teho se mi zdá na dvacet měřic; še [= si] myslí, že ma Slezsko i Rakusy, Bartoš. Dial. mor. 1, 197; sa ně zdá, že si uplakaná, Horecký, Nové slovácké obr. 4; sa ně zdá, že řmí, Kašík, Nář. středobečevské 76 atd.). O původu tohoto pořádku, pokud jde o věty vložené, vykládali jsme v NŘ. 8, 297; krátká vložená věta splývá s ostatním obsahem hlavní věty v rytmický celek, a proto příklonná slova bývají hned za prvním členem tohoto celku (včera se mi zdá pršelo). Časté užívání této vložky vede pak k tomu, že tento pořádek ustrnuje (výraz trojslovný se mění takřka v jediné slovo), a proto se nemění, i když se takový výraz dostane na začátek (se mi zdá pršelo, se mi zdá, že pršelo). Popud k takovému ustrnování určitého pořádku může vycházeti i z jiných podobných spojení často opakovaných (on si myslí — si myslí; když jsme ho chytli, že jsme ho chytli atd. — dial. mor. zme ho chytli, sem pisol, sem žnul atd. u Bartoše na uv. m.). Nejznámější příklad takového ustrnování slovosledu při výrazech enklitických je ruské sja; protože se starší ruský slovosled vyznačoval velmi častým čelným postavením urč. slovesa, po němž podle zákona Wackernaglova následovalo hned příklonné sja, srůstalo sja se slovesem urč. tak pevně, že pořádek učil-sja zůstával nezměněn, i když se sloveso dostalo dovnitř věty.

TOŽ (A. R.). Kdo slyšel kdy mluviti Moravana, ví, že mor. tož znamená asi totéž, co č. ‚tedy, tak tedy, tak', na př. ‚jsi-li hotov, tož pojď' a p. Kdo se nutí psáti tož m. českého i moravského ‚a to' (na př. ve feuill. Nár. pol. 16. čna 1925: Zjevně viditelnou tu i snaha [Čech by řekl ‚viděti snahu'] učiniti tyto sady i v zimě krásnými. T o ž vysázením stromů a křovin stále zelených), zbytečně užívá moravismu a píše tak, že tomu nerozumí ani Čech ani Moravan.

TRUCBABA (O. H.), název samoty s hospodou (u Humpolce), je patrně jméno osobní, asi jméno někdejšího vlastníka, přenesené, jak to bývá často, na stavení samo. Trucbaba je pak jméno vzniklé z posměšného přívlastku (ten člověk je) truc báby, jako se říká »to je truc žida« (= vyrovná se židovi, je nad žida) a p. — Také místní název »U N a č e r á k u« je téhož původu; u Načeráků je usedlost Načerákova. Načerák je pak asi obměna stč. jména Načerat, jehož koncová slabika byla zaměněna obyčejnější koncovkou -ák. — Výklad jména H u m p o l e c byl podán v NŘ. 2, 89.

ÚBYTNÉ (NŘ. 3, 189). K tomuto slovu, které jsme navrhovali v náhradu za něm. Schwendung (stálý měsíční přídavek, kterého se dostává v bankách

pokladníkovi na úhradu schodků vznikajících bez jeho viny při přejímání nebo vydávání peněz), oznamuje nám p. zem. úč. rada K. Šváb, že na brněnském poštovním úřadě užívají v témž významu slova »ztratné«. Úbytné prý příliš zavání úbytěmi. Ovšem ani slovo ztratné nevystihuje správně podstatu toho, oč jde; jeho těsná spojitost se slovesem ztratiti mohla by nezasvěcence vésti k domněnce, že jde o náhradu za peníze, které pokladník ztratil. Je vidět, že se nová slova netvoří snadno a že je těžko utvořiti uměle výraz, proti němuž by se nemohla uvésti kopa námitek.

VODA DOLNÍ DOBRÁ (NŘ. 9, 128). Dodatkem k našemu článečku o tomto nedorozumění píše nám p. Jaroslav Pasovský z Berouna: »Před nějakým časem jste odpověděli na moje upozornění stran psaní Voda Dolní Dobrá. V odpovědi té jste však poněkud křivdili redaktoru místního listu hořického, že šíří toto mylné psaní. Redaktor totiž tehdy neučinil nic jiného, nežli že otiskl úřední přípis, jejž rozesílala okresní politická správa. Přípis ten docházel i na ředitelství škol, aby se jím řídila (sám jsem jej viděl). Že na př. správy škol dbají tohoto úředního upozornění, které — jak jste ukázali — se zakládá na neporozumění, toho doklad se mi právě dostal do rukou: Mám před sebou roční zprávu obch. akademie v Hořicích za škol. rok 1924—25 a tam jest několikráte uváděno rodiště žákovo oním nesprávným způsobem; tak na př. na str. 9: Komárek František, Voda Dolení Dobrá; ib.: Novotný Stanislav, Voda Horní Dobrá. To se pravděpodobně děje všude po okrese, kdekoli se toho názvu užívá úředně. Odpovědnost spadá na politický úřad.« — Vina za křivdu spáchanou na p. redaktorovi hořického listu nespadá ovšem na nás, neboť my jsme se řídili jen tím dokladem, který nám byl poslán; proto výtku učiněnou p. redaktorovi rádi a s lehkým srdcem odvoláváme. Ovšem ten sobotáles by měl přece někdo vrátit.

VOZOVKA (9, 32). K naší poznámce o tom, že elektrické podniky zavádějí, jak jsme byli upozorněni panem G. V., místo dosavadního, ustáleného už názvu vozovka (remisa) zbytečně nový název vozovna, poslal nám p. vl. r. inž. Jos. Vilímek z Karlína tento výklad:

V hovorně »Naší řeči« letošního ročníku č. 1 na straně 32 bylo vytknuto, že elektrické dráhy zavádějí pro vozové remisy název »vozovna« místo »vozovka«, ač mezi oběma výrazy není podstatného rozdílu. Na tento velmi podstatný rozdíl dovoluji si nyní upozorniti. Vozovnou se rozumí technicky budova, kde se vozy zřizují, opravují aneb ukládají. Vozovka je již dávno zavedený terminus technicus pro jízdní dráhu na železnicích, silnicích a mostech. Veškeré místnosti neb budovy, kde se nějaká práce provozuje, mají v češtině koncovku -na, k. př. dílna, pracovna, továrna, tesárna, truhlárna, kovárna, lakýrna, tkalcovna, sborovna a pod. V dílnách železničních i soukromých udržely se pro vozidla dosud jen dva nesprávné výrazy, odporující tomuto pravidlu, totiž lokomotivka a vozovka. Lokomotivka je vlastně malá lokomotiva a vozovka je jízdní dráha, tedy ne budova, jak již výše uvedeno. Nahradí-li se název lokomotiva českým

názvem stroj, neřekne již nikdo budově pro lokomotivy strojovka, nýbrž strojovna. Jsou tedy výrazy lokomotivna (strojovna) a vozovna, sloužící k výrobě neb umístění lokomotiv a vozů, správné a též i duchu českého jazyka odpovídající. Za mého úřadování v železniční službě v Hradci Král., kde jsem byl technickým náměstkem ředitele státních drah, byly též na můj popud názvy lokomotivna a vozovna zavedeny. Žádám slušně, aby o výrazech vozovna místo vozovka a lokomotivna místo lokomotivka bylo v »Naší řeči« vhodně pojednáno.

K tomu tedy poznamenáváme, že mezi odvozeninami tvaru vozovka a tvaru vozovna není v živé řeči podstatného a přesného rozdílu ani v tom smyslu, jak jsme psali v NŘ. 9, 32, ani v tom smyslu, že by se k označení kolny nebo továrny na vozy hodil jen výraz vozovna, ne však výraz vozovka, který značí jízdní dráhu (v ob. jazyce vozovou cestu) a že by tedy výrazy jako lokomotivka, vozovka, mají-li znamenati továrny na lokomotivy, vozy atd., byly jazykově nesprávné. Podst. jména s příponou -na (na vých. -ňa, -eň) nebo -ovna (s další příp. -ov- buď od příd. jmen s touto příponou v tvaru -óv, -ův n. -ový, anebo od sloves s -ovati) jsou jména místní ve smyslu nejširším; kolna je místo, kde jsou kola (= vozy), cihelna, kde jsou cihly, kovárna, kde je kovář, katovna, kde je kat, šenkovna, kde je šenk n. kde se šenkuje atd. Tento široký význam základní se pak podle užití v praxi rozličně zužuje (někdy, jako u odvozenin na -árna, je význam určen již jménem základním, znamenajícím ob. výrobce a p.); kůlna, knihovna a j. značí pak místo k uschovávání vozů, knih atd., cihelna, kapslovna a j. místo k výrobě cihel, kapslí atd. Vzhledem k tomu mohla by tedy vozovna býti právě tak dobře názvem kůlny na vozy (remisy) jako továrny na vozy, jak míní p. inž. J. V. Ještě širší však svým základním významem je přípona -ka v té platnosti, o niž tu jde (t. j. ne zdrobňovací, ani přechylovací). Je to přípona, kterou se zpodstatňují příd. jména na označení představy vyjadřované substantivem rodu ženského (pro muž. je přípona -ek n. -ec); na př. hnědá kobyla je hnědka, červená nemoc — červenka, pražená polévka — praženka, dubová hůl — dubovka, pěnová dýmka — pěnovka atd. Již z těchto příkladů je vidět, že význam těchto odvozenin může býti co nejrozmanitější. K formální stránce jen třeba podotknout, že přípona -ka přistupuje někdy přímo k základu substantivnímu; česneková polévka je česnečka, kanafasová sukně — kanafaska, Canalova zahrada — Kanálka atd. Slova s příp. -ka mohou pak míti a mívají význam několikerý podle toho, jaká představa tane mluvícímu aa mysli: červenka je nemoc, kráva, půda, pták; višňovka je zahrada, kořalka, hůl atd. A tak také vozovka může znamenati (a znamenala v pražské češtině do nedávna) vozovou kůlnu, může znamenati vozovou cestu a ovšem také vozovou továrnu. Že se příponou -ka skutečně v živé řeči tvořily i názvy továren, svědčí na př. starší už kapslovka, novější zbrojovka, a zejména řada kratších odvozenin jako kartounka, fišpanka, špiri-

tuska, vagonka, automobilka atd. Z toho tedy plyne, že utvořila-li si lidová mluva pražská pro vozovou kůlnu n. remisu název vozovka, bylo to slovo s jazykového stanoviště správně utvořené, a protože se už vžilo, nebylo třeba je nahrazovati novým slovem vozovna. Dále, že tomuto užití slova vozovka nevadí okolnost, že vozovka může znamenati i jiné věci, na př. vozovou dráhu n. vozovou cestu, protože takových slov o dvou i několika významech je v každém jazyce bez počtu. A konečně, že názvy jako lokomotivka a p. není třeba nahrazovati jmény lokomotivna, protože se příponou -ka tvoří názvy továren v živé řeči velmi často, a to zase s jazykového stanoviště zcela správně. Je ovšem pravda, že odborná terminologie má právo užíti výrazů, které má řeč na výběr, podle svých vlastních potřeb. Ale i v té věci nalézáme shodu s našimi výklady. V Technickém slovníku Jindrově (3. vyd. 1921) je Remise přeložena slovem vozovka, Wagenfabrik slovy vozovka n. vozárna; Lokomotivfabrik = lokomotivka, Wagenfabrik = vagonka, Automobilfabrik = automobilka atd. Tedy ani po té stránce není zavádění lokomobilen a pod. názvů nově tvořených odůvodněno.

VÝNOS (A. B.) ve smyslu právním a úředním vůbec (Erlass, Ausspruch a p.) není slovo nesprávné a vyskytuje se v tom významu v češtině už od 15. stol. Také předložky skrze ve větě »zašleťe průkaz skrze příslušné velitelství« je užito správně a po česku (NŘ. 3, 193). Slovo prvopis je ovšem slovo nové; je to náhrada za cizí slovo originál (v prvopise — in originali) a bylo utvořeno v padesátých letech minulého století. Je to ovšem slovo složené, ale není utvořeno hůře než mnohé jiné složeniny dnes hojně užívané ve všech oborech, a co hlavního, není to pouhá kopie německého slova (něm. je Urschrift). Proto bychom je neodsuzovali. Ve větě »předložte mi průkaz Vaší znalosti služebního jazyka« má býti ovšem »své«.

*

K mým 70. narozeninám potěšilo a poctilo mne tolik přátel přáním všeho dobrého, že jsem nemohl každému zvláště poděkovati. Činím to tedy zde a přeji všem, aby jim Bůh dal se dožíti, až každý Čech si bude vědom, že u vzdělaných národů bývá zvykem mluviti a psáti jazykem správným.

Jos. Zubatý.

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.